Bergensposten.

NR.2 mai 2014 17. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 38. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør:	Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming:	Tom Myrvold
Trykk:	Statsarkivet i Bergen
Opplag:	ca. 1000
Redaksjon avsluttet:	9.mai 2014
Forsiden:	

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2

Arne Arvid Rasmussen:
Talion og Grunnloven 3

Bjørn Arvid Bagge:
17. Mai 1914 13

Kenneth Bratland & Runar Jordåen:
Kven var Karen Marie Berg? 27

Gina Dahl:
Overklassen og sedelighet rundt 1814-
Peter Schmidt og Anna Dyblie i Trondheim 44

Fra redaktøren:

17. mai skal feires, og grunnlovsjubileet markeres grundig. Bergensposten har lenge planlagt et eget nummer i anledning begivenheten.

Men våre tema spenner vidt. Arne Arvid Rasmussen tar for seg selve Grunnloven , og setter den inn i en svært lang rettstradisjon.

Bjørn Arvid Bagge tar for seg den bergenske 17. mai-tradisjonen, og setter sitt fokus på 100-årsmarkeringen i 1914.

Wilhelm Frimann Koren Christie har fått sitt namn knyttet til Grunnlovsarbeidet og verket på Eidsvold. Det kommer en stor biografi over ham i år. Forfatteren av den, Runar Jordåen, har saman med Kenneth Bratland gått i dybden på historien om Christies to sønner, og presenterer mye nytt stoff.

Gina Dahl følger opp deler av temaet hos Jordåen og Bratland, og ser på sedeligheten i overklassen i tiden rundt 1814.

Vi ønsker alle en strålende 17. mai!

Neste nummer av Bergensposten, også det viet 1814, kommer i siste del av juli.

Yngve Nedrebø

Arne Arvid Rasmussen:
Talion og Grunnloven

Når vi arbeider med arkivmateriale, fokuserer vi gjerne på skriftlig materiale i slik grad at vi glemmer at det kun gir et delvis bilde av virkeligheten. Livet i eldre tider som vi gjerne prøver å gi et bilde av, var sammensatt, og skriftlig materiale viser ofte bare den minste del av virkeligheten. Beskrivelse ligger også i fravær av skriftlig materiale i forhold til tiden før og efter, og bildet må kompletteres med materiale fra arkeologi.

Grunnloven er ikke noe unntak fra denne forståelse. Den var ledd i en utvikling som hadde gått over lang tid. Historisk er statens behov for penger bakgrunn for krongodssalgene på 1600 -tallet, og det kan ha gitt noe av grunnlaget for eneveldet fra 1660 med forvaltningsstaten som igjen er bakteppet for Grunnloven. På et mer detaljplan kommer at Grunnloven bygget på en eldre rettsorden. Man opphevet ikke eldre lovregler, som derfor ble stående, og som på mange måter virket som premisser for den nye forfatning.

Jeg vil vise dette med eksempler fra strafferegler, hvor arkivmateriale samt nye og gamle regler viser en utvikling som går svært langt tilbake i tid.

I Grunnloven som ble vedtatt på Eidsvoll i 1814, ble det tatt inn flere bestemmelser som skulle beskytte borgerne mot overgrep under efterforskning i kriminalsaker. Således ble det satt forbud mot tilbakevirkende lover, Grunnlovens § 97, adgangen til pågripelse og fengslig forvaring ble regulert i § 99, og adgangen til husransakelser ble regulert i § 102.

Dessuten ble tatt inn i § 96 at straff forutsatte lovhjemmel og dom. Det siste betød at lovgiver ikke i lovs form skulle kunne bestemme straff for bestemte personer. Slikt var tidligere ikke ukjent (jfr. som eksempel bill of attainder i engelsk rettshistorie), og med bestemmelsen markerte man at Norge skulle være et moderne samfunn basert på maktfordeling og rettssikkerhet. I pakt med dette ble det også bestemt i Grunnlovens § 96 at «pinlig forhør» ikke skulle finne sted. Tortur for å få frem forklaringer ble forbudt. Helt nytt var ikke dette. I Norske Lov fra 1687 1-18 var slikt forhør bare tillatt ved forutgående dødsdom eller ved majestetsforbrytelser, og i Koldingske Recess fra 1558 nr. 19 var samme kun tillatt ved forutgående dødsdom. Den eneveldige kongen var imidlertid ikke bundet av dette.

På bakgrunn av Grunnlovens modernisering og humanisering av rettsvesenet er det påfallende at man ikke samtidig satte begrensninger i menyen av straffer. Noe ble tatt inn i Grunnloven, men her nøyet man seg med bestemmelsen i § 104 om at jord- og brukslodd ikke skulle kunne forbrytes. Straff i form av generell

konfiskasjon ble forbudt. Selv om hensynet til forbryterens familie lå bak, er realiteten at kun formuesposisjoner ble vernet. Man forutsatte riktignok at straffemenyen skulle moderniseres i en ny kriminallovbok, jfr. Grunnlovens § 94, men dermed ble straffemenyen avhengig av vanlig lovgivning.

Kontrasten til den moderne linje i Grunnloven blir særlig stor når man ser hen til de straffer som var hjemlet i Norske Lov fra 1687 med senere tilføyelser. Hovedhjemmelen var bok 6 i Norske Lov. Den som lastet Gud m.v., skulle få tungen utskåret og så halshugges, NL 6-1-7, og hvis hånden var brukt, skulle hånden hugges av før halshugging, 6-1-8. Straffen for trolldom var efter 6-1-9 å «levendis at kastis paa Ilden og opbrændis». Drap skulle straffes med «Liv for Liv», 6-6-1, røveri, som vi nå kaller ran, ble straffet med «Stægle og Hiul», 6-16, ved forfalskning av underskrift hadde man forbrutt «sin Haand, Ære og Boeslod», 6-18-6, og ved mordbrann hadde man «forgiort sin Hals, og enten brændis, eller stæglis», 6-19-1.

Reglene ble efter hvert endret både i positiv og negativ retning. Man hadde for eksempel egne regler for militæret, og trolldomssakene forsvant nokså raskt ut av praksis efter at man fikk lovhjemmelen i 1687. På den annen side lå det i opplysningstidens natur at man av almenpreventive hensyn skulle være kreative i bruken av offentlige avstraffelser for å oppdra publikum. Alt i 1690 ble straffene for tyveri skjerpet til hengning for mer alvorlige forhold, før de igjen ble mildnet i 1771 og 1789 til bl.a. brennemerking i pannen for alvorlige forhold. For andre overtredelser ble det utviklet andre straffer. Skarprettertaksten av 8. mars 1698 gir et inntrykk av straffemenyen. Det var takster for avhugging av hånd eller fingre, for hengning, for å legge hele eller parterte kropper på steile, for å slå armer og ben i stykker, for kniping med glødende tenger, for brennemerking, for brenning, for pisking etc., og ellers finner vi å «stinges igjennem Haanden og ristes ud imellem Fingrene».

Disse straffene ble faktisk brukt. I Digitalarkivets avdeling for Bergen er i bytingssak nr. 29 for 1699 gjengitt sak om veksel som var utstedt av engelsk kjøpmann Robert Mill til bergensk kjøpmann Jørgen Svartz og trukket på og tilsynelatende akseptert av Jacob Phillip. Da oppgjør ikke fant sted, ble vekselen protestert. Jacob Phillip vedkjente seg ikke underskriften på aksepten, og sak ble fremmet for bytinget mot Robert Mill både for oppgjør og reaksjon mot falsk underskrift. Det ble erkjent at Mill hadde forfalsket Phillip sin underskrift, og Phillip avla ed på at han ikke hadde gitt Mill fullmakt til å underskrive for ham. Ved dom avsagt 10. juli 1699 ble Mill dømt til å betale vekselens pålydende med omkostninger og dømt efter NL 6-18-6 til «at have forbrudt sin haand, ære, og Boes lod».

Jeg har ikke undersøkt om dommen ble overprøvet av høyere domstol. Poenget er at straffereglene ble brukt efter sin

ordlyd.

Et nyere eksempel finnes i bytingsdom som ble avsagt 25. juli 1814, bytingssak nr. 32 for 1814 i Digitalarkivets register for Bergen. Johannes Monsen Herland og Lars Knudsen Haugland var satt under tiltale for innbruddstyveri i kjøpmann A. Schumanns pakkboder på Bontelabo i Bergen. Tyveriet var omfattende, og Herland var allerede tre ganger tidligere dømt for tyverier, og dermed dømt til festningsarbeid på livstid efter tyveriforordningen av 1789 § 3. Efter samme forordnings § 4 ble han derfor nå dømt til pisking, brennemerking på pannen samt straffarbeid på livstid under streng bevoktning. For Haugland var dette tredje dom for tyveri, slik at straffen for ham kun ble straffarbeid på livstid. Bytingsdommen ble stadfestet ved overrettens dom av 26. september 1814, overrettssak nr. 30 i Digitalarkivets register for Bergen.

Begge dommer i den siste saken ble avsagt i god tid efter vedtagelsen av Grunnloven, og de bryter med humanismen i landets nye konstitusjon.

Vi finner ikke så mange saker om livsstraff i domsprotokollene rundt 1814. I Bergens Stiftsoverretts domsprotokoll for 1814 er det totalt 35 dommer. Av disse gjaldt tre saker hvor livsstraff kunne blitt idømt. Overrettssak nr. 4/1814 gjaldt dom fra Nordhordland om fødsel i dølgsmål og henleggelse av barn på marken, hvor barnet ble funnet og bragt til moren som siden pleiet det. Hun ble frifunnet både i Nordhordland og i overretten på grunn av manglende forsett. Overrettssak nr. 5/1814 gjaldt drap på barn forøvet av sinnssyk. Tiltalte ble dømt til forvaring både av retten på Voss og i overretten. Overrettssak nr. 35/1814 gjaldt besvangring av stedatter, som ble regnet som blodskam. Ved både Sunnhordland og Hardanger underretts og overrettens dommer ble i medhold av NL 6-13-14 livsstraff idømt, og likene skulle kastes på ilden og brennes.

I siste sak ble underrettens dom avsagt 8. september 1814 og overrettens dom 19. desember 1814.

Forholdene var ikke særlig anderledes i 1815. Av 38 overrettsdommer gjaldt to saker om straff på livet. Sak 1/1815 gjaldt dom av 12. oktober 1814 fra Ytre Sogn om barnefødsel i dølgsmål og drap på barnet. Overretten stadfestet den 6. februar 1815 dom på at barnemoren skulle miste sin hals og hennes hode skulle settes på en stake. Den 25. september 1815 avsa overretten dom i drapssak, sak 27/1815, fra Sundfjord mot Johannes Lohne og Barbara Ourvog, hvor han den 15. februar 1815 var dømt fra livet og hun var dømt til tvangsarbeid på livstid for drap på henholdsvis svoger og svigersønn. Dommene ble stadfestet.

Jeg har ikke undersøkt om dommene fra 1814 og 1815 ble anket videre til Høyesterett. Ved fredsslutningen av 14. januar 1814 ble Norge uten en høyeste domstol, og Norges Høyesterett startet sin virksomhet først i 1815.

Adgangen til innstevning av saker til Norges Høyesterett ble imidlertid regulert i en egen kongelig anordning av 9. februar 1815.

Uansett kan vi slutte at tilværelsen var brutal for to hundre år siden, og det ble gjenspeilet i straffene.

Den videre utvikling viser at man også den gang så det slik. Man forsto raskt at det ikke var mulig å få til en ny sivil og kriminal lovbok slik som forutsatt i Grunnlovens § 94, og ved lov av 25. oktober 1815 foretok man en modernisering av straffemenyen ved å avskaffe systemet med legemsstraffer og pinsler før dødsstraff. I referatet fra stortingets forhandlinger er ifølge Birkeland/ Munk: Rigsforsamlingen …, 1874, s. 238 angitt om bakgrunnen for loven:

Da det viste seg umulig at fremlægge noget Udkast til en fuldstændig ny civil og criminel Lovbog (Grundl. § 94) for det første ordentlige Storthing, besluttede Lovcommitteen sig til at utarbeide et Lovforslag, indeholdende en del foreløbige Bestemmelser angaaende visse Arter af Straffe, dels for at bringe de ældre fremdeles giældende Straffelove i Harmoni med de liberale Grundsætninger, Constitutionen forkyndte, dels for at hæve de Tvivl, som Bestemmelsen i Grundlovens § 104, at Jord og Boeslod i intet Tilfælde kan forbrydes, ved enkelte Anledninger have forvoldt.

Reformen ble gjennomført slik at legemsstraffer ble konvertert til forlenget frihetsstraff. Tap av to fingre skulle erstattes med fengsel på livstid, tap av hånden med fengsel i ti år, etc. Man avskaffet totalt pinsler før dødsstraff, som for eftertiden skulle skje ved halshugging med øks, bortsett fra militære henrettelser som skulle skje ved skyting. I tillegg ble særskilt bestemt i lovens § 4 at boslodd ikke lenger skulle kunne tapes.

Behandlingen av lovforslaget fant sted i Odelstinget den 17. august 1815, og man markerte både ved forhandlingene og ved lovvedtaket at Grunnloven var ment å få praktisk betydning utover de konkrete enkeltbestemmelser i Grunnloven.

På den annen side ble det ved loven ikke gjort endringer i de gjeldende regler om utstilling av lik og legemsdeler efter dødsstraff, som steile og hjul og hode på stake etc. I referatet fra stortingsforhandlingene er det om dette uttalt på s. 239:

Med hensyn til Behandlingen af Forbryderes døde Legemer skulle det efter Committeens Forslag forblive ved de giældende Love, da den forskjellige Behandlingsmaade ikke forøgede Forbryderens Lidelse, men maaskee bidrog til Afskrækkelse.

Reglene om utstilling av lik og legemsdeler sto ved lag frem til kriminalloven av 1842, men bruken kan synes å ha blitt mer og mer begrenset i hvert fall i tid.

Uansett må vi kunne konkludere med at Grunnloven indirekte førte til en prinsipiell endring i Norges straffesystem ved at bruken av pinsler og legemsstraffer, bortsett fra dødsstraff,

ble avskaffet.

Dette bruddet med tidligere tiders straffesystem blir markert når vi ser på bakgrunnen for de eldre regler.

Selv om rettssystemet fra slutten av 1600-tallet og på 1700-tallet var påvirket av naturretten, og dermed i prinsippet skulle være rasjonelt, er det lagt til grunn at reglenes innhold og utforming i stor grad bygget på religiøse forestillinger, jfr. Jørn Sunde: Speculum legale, 2005, s. 248-252, og det er også vist til at Bok 6 i Chr. 5 Norske Lov, strafferettsdelen, er redigert efter De ti bud, se Jørn Sunde: «Fornuft og Erfarenhed», 2006, s. 166.

På en slik generell bakgrunn er det verd å merke at flere av straffereglene i NL bok 6 er utformet for å gjenspeile de forbrytelser som skulle straffes. Foran er vist at drap skulle straffes med «Liv for Liv», straff for å laste Gud skulle være å få tungen utskåret før halshugging, og hvis hånden var brukt, skulle den også hugges av, mens forfalskning skulle straffes med tap av bl.a. hånden, og ved mordbrann skulle kroppen brennes eller steiles efter henrettelse.

Man pleier ikke å anføre at norsk rett har en tradisjon med talionsprinsippet, men det er slike elementer som ligger i flere av straffereglene i Chr. V Norske Lov. Lex talionis er ikke helt ukjent i vår rettshistorie.

Bruken av straffen «levendis at kastes paa Ilden og opbrændis» mot trollfolk/ hekser, jfr. NL 6-1-9, kan synes å være i strid med prinsippet om gjenspeiling av forbrytelsen. Men her ligger det religiøse hensynet til rensing av samfunnet bak, jfr. Sunde i Speculum legale, s. 249.

Dette straffesystemet var ikke kjent i de norske middelalderlovene. Straffereglene i Magnus Lagabøtes Landslov var i stor grad bygget på bøtestraffer og fredløshet ved alvorligere forhold, se Mannhelgebolken, bok IV i Landsloven. Man fremhevet generelt at dommere ved tvil alltid skulle velge det mildeste alternativ, se Landslovens IV-18. Disse reglene ble ikke vesentlig endret i Chr. IV Den norske Lovbok av 1604, se lovbokens kap. III, men den var i hovedsak en oversettelse av Landsloven. I tillegg var det gitt andre lovregler.

Man har antatt at et religiøst element i strafferett og praksis ble særlig dominerende efter Reformasjonen, og det må i stor grad sees på bakgrunn av renessansen som tidsfenomen. Man ville tilbake til kildene for å kunne avskaffe arven fra den katolske kirke, se Sunde, l.c., s, 249. Samtidig skal man ikke se bort fra at sosiale hensyn spilte en rolle. Mye av den katolske kirkes sosiale apparat falt bort da klostrene ble stengt, og det kan nok ha ført til øket kriminalitet, jfr. Rolf Fladby i Norges Historie, Bd. 6, 1977, s. 256-259.

Man ser også at i tiden frem mot Chr. V Norske Lov av 1687 ble mennesker dømt direkte på grunnlag av «Guds Lov», jfr. Overhoffretts domar, Bd. 1, 1667-1679, Oslo 1981, sak 1667/47.

Dette ble utelukket efter vedtagelsen av Norske Lov i 1687. Fra da av skulle man kun dømme efter den eneveldige konges lov, jfr. NL 1-1-2 og 4. I praksis betød dette at straffereglene ble klarere, altså et skritt i retning av rettssikkerhet.

Det ideologiske grunnlag for straffe-reglene frem til endringene i 1815, og dels efterpå for så vidt gjelder bruken av dødsstraff, må efter dette søkes i Bibelen som den opprinnelige kilde, og da igjen i Mosebøkene hvor man finner de religiøse lovregler, og da først og fremst i reglene i 3. Mos. 24.17-20:

Når noen slår et menneske ihjel, skal han dø. Den som slår i hjel et dyr, skal gi vederlag for det, liv for liv. Når noen skader sin landsmann på kroppen, skal det samme gjøres med ham som han selv har gjort; brudd for brudd, øye for øye, tann for tann. Den samme skade som han volder en annen, skal han selv få.

Det samme følger av 5. Mos. 19.18-21:

Dommerne skal granske saken nøye. Dersom det viser seg å være et falskt vitne, som har kommet med usanne klagemål mot en landsmann, skal dere gjøre det samme med ham som han hadde tenkt å gjøre med den andre. Slik skal du rydde ut det onde hos deg. De andre skal få høre om det og gripes av frykt, så de aldri mer gjør en slik ugjerning blant dere. Du skal ikke vise skånsel. Her gjelder liv for liv, øye for øye, tann for tann, hånd for hånd, fot for fot.

Femte Mosebok står på egne ben ved siden av de andre mosebøkene, og kan ha sammenheng med jødenes moralske selvransakelse efter at nordriket var tatt av assyrerne i 722 f.Kr.

Reglene i mosebøkene fremstår som brutale. Imidlertid skjedde det en modifisering over tid med bakgrunn i særlig de skriftlærdes teori om at Moses i tillegg til den skriftlige lov også mottok en muntlig lov, se Michael Coogan: The Oxford History of the Biblical World, 1998, s. 589. Man synes å ha lest lex talionis som begrensning av straffenivået, ikke mer enn et liv, et øye, en tann, etc., for å hindre at straffen skulle bli mer inngripende enn den handling man skulle straffe. Utfra en slik betraktning ville konkret gjengjeldelse bli nærmest umulig idet man ikke kunne tillate mer vidtgående skader. Straff skulle derfor helst fastsettes som pengestraff, se Pasachoff & Littman: A Concise History of the Jewish People, Rowman & Littlefield, 2005, s. 64-65.

Denne muntlige tradisjon ble samlet i Talmud. En oversiktlig fremstilling finnes i Steinsaltz: The Essential Talmud, 1976, s. 10-17 og s. 169 flg. Efter hvert ble domstolene instruert om å begrense bruken av dødsstraff, og barnløse og eldre skulle ikke være dommere i slike saker fordi disse «har glemt sorgene ved å oppdra barn», Steinsaltz, l.c., s. 165.

Man tok ikke hensyn til den muntlige tradisjon da mosaisk lov ble lagt til grunn efter Reformasjonen.

For å kunne forstå prinsippet bak

talionsreglene må vi gå enda lenger tilbake og søke bakgrunnen for reglene i Moseloven.

Ifølge Bibelens fremstillinger kom jødene opprinnelig fra Mesopotamia, og vi finner påfallende fellestrekk mellom flere av reglene i Moseloven og lovsamlingen fra Babylon under kong Hammurabis fra tiden rundt 1700 f.Kr. Talionsprinsippet er der statuert nesten identisk med Moseloven, idet pkt. 196 fastslår «øye for øye», pkt. 197 «ben for ben», og hvis en sønn slår sin far, skal sønnen miste sin hånd, pkt. 195. Reglene beskyttet imidlertid fribårne klasser og aristokrati. Se Pritchard: The Ancient Near East, Vol. 1, Princeton 1958, s. 161.

På den annen side er det betydelige prinsipielle forskjeller mellom regelsettene. Reglene i Hammurabis lov er i sitt innhold rent verdslige. Selv om kongen hadde et guddommelig oppdrag for å gi loven, var reglenes innhold bestemt av kongen av hensyn til borgerne. For jødene var situasjonen helt anderledes, idet reglene der i seg selv var guddommelige bud som både folk og konge var pliktige til å følge, se 5. Mos. 4.2 og 2. Mos. 15.26. I tillegg bygget Hammurabis lov på kollektivt ansvar for slekt, eks. lovens pkt. 210 om at hvis en mann dreper en annen manns datter, skal man drepe gjerningsmannens datter, Pritchard, l.c. s. 162. I 5. Mos. 24.16 ble motsatt presisert at det kun gjaldt individuelt ansvar, «(e)nhver skal dø for sin egen synd», og der gjaldt også krav om skyld.

Til tross for forskjellene er det så mye felles at mosaisk rett og Hammurabis lov må kunne antaes å ha hatt et felles utgangspunkt.

For det første er mosaisk rett og Hammurabis lov spesielle i forhold til anvendelsen av lex talionis. Man har naturligvis et begrenset kildemateriale, men en del er funnet på leirtavler gjennom arkeologiske undersøkelser.

Fra tiden like før Hammurabis lov har man lovregler fra byen Eshnunna, og disse regulerer dels lignende problemstillinger som i Hammurabis lov, men her er reaksjonene bøter eller kompensasjon i penger, jfr. punkt 42 om å bite en annen i nesen, punkt. 43 om å kutte av en annens finger, punkt 44 om å kaste en annen i gulvet slik at hånden brekker, punkt 45 om å brekke en annens fot, m.v., se Pritchard, l.c., s. 137. Fra enda litt tidligere har man regler fra byen Ur-Nammu, hvor man også ser bruk av pengereaksjon og ikke talion, som punkt 15 om å kutte av en annens fot, punkt 16 om å skade en annens fot eller hånd med klubbe, punkt 17 om å kutte av en annens nese med kniv, punkt 18 om annen kutting, og punkt 19 om å slå ut en annens tann, se Pritchard: The Ancient Near East, Vol. 2, Princeton 1975, s. 31 flg.

Når vi leser slike gamle lovtekster, må vi ta forbehold om at vi ikke kan vite om dette var lover i vår forstand. Slike gamle innskrifter kan være «skrytemonumenter» som herskere lot sette opp for å glorifisere sitt eget styre. Et eksempel på slik uklarhet har man i relieff med Hammurabis lov, hvor man

øverst ser avbildet kongen som mottar oppdraget å skrive en lov for folket fra solguden, se Pritchard l.c., Vol. 1, s. 138. Selv om innskriftene var ment å være lover, vet vi heller ikke i hvilken grad de var bindende for myndigheter og dommere, om de for eksempel kun var ment som retningslinjer for styret.

Man har funnet leirtavler med rettsavgjørelser, og i avskrifter av slike som jeg har sett, er det ikke vist til lover etc., se Pritchard, l.c., Vol 1, s. 167-170 og Pritchard, l.c., Vol 2, s. 71-82. Innholdet i avgjørelsene er også varierende. I sak mot enke som ikke avslørte hennes manns drapsmenn, ble det brukt dødsstraff, Pritchard, l.c. Vol. 2, s, 70-71, mens i avgjørelser i saker om overfall og tyveri ble det brukt henholdsvis pengestraff og tvangsarbeid, Pritchard, l.c., Vol 2, s. 77. Drapssaken var fra før Hammurabis, slik at vi i hvert fall kan slutte at man ikke bare brukte pengestraff i den eldste tiden. Motsatt var overfallssaken og tyverisaken fra eldre babylonsk tid, altså fra tiden da talion skulle gjelde.

Uansett tyder materialet på at man opprinnelig hadde to forskjellige tradisjoner, en basert på talion, og en mer basert på pengestraffer. Dette stemmer med vanlig historisk forståelse om bakgrunnen for de forskjellige samfunn.

Før Hammurabis bygget de forskjellige dynastier i Mesopotamia i hovedsak på en sumerisk tradisjon, blant annet ved at akkadiske erobrere i stor grad tok over sumerisk kultur. Da Hammurabis dynasti ble etablert i Babylon, hvilte det på invasjon av amorittiske stammer som kom fra ørken- og fjellområder rundt Mesopotamia, og disse stammene hadde utspring i seminomadiske samfunn, se J. M. Roberts: History of the World, Oxford 1993, s. 48, og A. K. Grayson i The Encyclopedia of Ancient Civilizations, N.Y. 1980, s. 89-90. Man har lagt til grunn at jødene opprinnelig kom fra bl.a. slike amorittiske stammer, se Helmer Ringgren i The Encyclopedia of Ancient Civilizations, s. 134, hvilket kan passe med det som er fortalt i 1. Mosebok, se også Greyson, l.c., s. 99.

Allikevel må vi også her ta det forbehold at jødisk religion i stor grad ble formet efter at Judea var tatt av babylonerne og mange av innbyggerne ble ført som slavearbeidere til det nybabylonske riket på 500-tallet f. Kr. Man kan ikke se bort fra at det også var rettslig påvirkning, jfr. Pasachoff & Littman, l.c., s. 43. Men her må man igjen se hen til at Moselovens regler er svært parallelle med de langt eldre reglene i Hammurabis lov.

Vi har nå trukket linjene langt tilbake i sivilisasjonshistorien, og vi ser konturene av to tradisjoner, en bøtetradisjon som sprang ut av et landbrukssamfunn, og en taliontradisjon som sprang ut av et dels nomadisk samfunn. Dermed er vi tilbake til de svært dramatiske konflikter som må ha vært mellom jeger-/fangstsamfunn og de oppstående jordbrukssamfunn. Det var jo nettopp i disse områdene at jordbruket startet.

Man har gjerne forestilt seg at jeger-/

fangstsamfunnet var primitivt og derfor ikke ville ha noe regulert samfunnssystem. Arkeologiske funn tilsier at det er for enkelt. Funnstedet i Göbekli Tepe nær byen Urfa i det sørlige Tyrkia, reelt øverste del av Mesopotamia, viser at jegersamfunnet i hvert fall der må ha vært betydelig mer utviklet enn bare enkeltstammer. Fra i hvert fall ca. 10000 f.Kr. ble det bygget opp noe som må ha vært et tempelområde med monolitter med uthuggete bilder av dyr etc. Funnstedet er omtalt i Science, 18.01.2008, s. 278-280.

Fra enda lenger tilbake har arkeologer gjort funn av hulemalerier og utskårne figurer av både dyr og mennesker på et nivå som viser at man alt for titalls tusen år siden må ha hatt samfunn hvor medlemmer hadde spesialiserte arbeidsoppgaver, altså organiserte samfunn hvor man hadde arbeidsdeling, se Jill Cook: Ice Age art, British Museum 2013, s. 139-140.

På en slik bakgrunn må man kunne anta at også slike samfunn hadde en form for normer og sanksjoner mot samfunnsmedlemmer som ikke ville innrette seg efter samfunnets krav. Moselovens regler ble også utviklet i et opprinnelig nomadisk samfunn.

Vi kan ikke vite hvorledes man resonnerte for så lenge siden. Dette var før man fant opp skrift, og det er heller ikke oppdaget andre kilder som kan opplyse oss på tilsvarende måte. På den annen side kan vi trekke noen slutninger. Nomadiske samfunn må ha vært mindre utviklet enn jordbruksamfunn, og utvalget av mulige reaksjonsformer mot normovertredelser må ha vært mindre enn i bofaste samfunn. Til dette kommer at straffereaksjoner normalt vil utvikle seg fra hevnønsker, og i sin primitive form vil hevnreaksjoner lett speile overtredelsene som skal hevnes.

Utgravningene i Göbekli Tepe viser at tempelområdet ble bevisst fylt igjen siste gang på den tiden da jordbruket tok over. Dette kan tyde på at det var konflikter mellom jegere og jordbrukere. I tillegg kan andre forhold tyde på at overgangen til jordbruk ikke var enkel og ikke helt frivillig. Det er antatt at templene eiet jorden, se Roberts, l.c., s. 43, slik at man ikke startet ut med frie bønder. Privat eiendomsrett til jord ble akseptert senere, og er forutsatt i Hammurabis lov. Man må dessuten kunne anta at jordbruksarbeid var krevende i forhold til jakt og fangst, og det kunne lede til et mer ensformig kosthold, og dermed igjen til mangelsykdommer. Vi skal ikke glorifisere livet i jeger- og fangstsamfunnet, men det er mye som kan tyde på at overgangen til jordbruk dels var påtvunget av herskere eller klima.

Bildet kan synes å stemme med inntrykket i 1. Mosebok. Efter syndefallet ble menneskene satt til å dyrke jorden, se 3.23, og striden mellom Kain og Abel var mellom gjeter og jordbruker, se 4.2. Efter brodermordet bygget Kain en by, se 4.17.

Bibelen er naturligvis ikke en historiebok. Vi kan heller ikke vite noe om

jødenes forfedre i det hele tatt var i området da tempelanlegget ved Urfa ble oppført og var i bruk. Migrasjoner skjedde hele tiden, og jødene som eget folk dukket opp flere tusen år efter at tempelet ble gravet ned. På den annen side var Göbleki Tepe i bruk i minst to tusen år, og lignende konstruksjoner fra noe senere tid er avdekket ikke så langt fra stedet. Et så stort anlegg må ha gjort inntrykk og blitt minnet i lang tid efterpå. Dette må sees i sammenheng med at konflikter mellom nomadiske samfunn og jordbrukssamfunn kan ha vært dramatiske og ha overlevet i muntlige tradisjoner.

Jødisk religion ble utformet gjennom filosofi rundt overleverte fortellinger om historiske begivenheter. Helt naturlig vil da også fortellinger fra omgivelsene ha inngått i grunnlaget for slike vurderinger. Det er verd å merke at de jødiske fortellinger viser at man alt da forsto at overgangen til jordbruk var et tidsskille for menneskene. Slike koblinger er gjort i forhold til Göbekli Tepe, se Science, 18.01.2008, s. 280.

Vi kan derfor ikke se bort fra at enkelte av de bibelske overleveringer gir oss et vindu mot eldgamle samfunn som ellers er glemt. Overgangen fra nomadisk kultur til bofast kultur var kanskje mer gradvis enn man ofte forestiller seg.

Denne siste koblingen til arkeologi og grunnlaget for vår religion er ikke bare et sidespor i forhold til det rettslige omskifte efter Grunnloven. Mye tyder på at Norge og mange andre land med legemsstraffer fulgte en tradisjon som går mange tusen år tilbake i tiden, og at man har forstått rettslige sanksjoner som var utformet i et nomadisk samfunn, som religiøse bud. I 1815 inspirerte tankesettet bak Grunnloven Stortinget til å bryte denne tradisjonen.

Utviklingen som startet med grunnlovsarbeidet i 1814, er også av denne grunn viktig å minnes.

Bjørn Arvid Bagge:
17. Mai 1914

Kureren kommer med bud om begivenhetene på Eidsvold 26. mai 1814. Etter et stikk av J. F. L. Dreyer. Kilde: UB Bergen

Innledning

17. mai-feiringen i Bergen har alltid vært «nokke for seg sjøl». Bergenske skribenter kan fortelle at utflyttede bergensere gjerne kom hjem til byen mellom de syv fjell for å delta i dens nasjonaldagsfestligheter på grunn av den unike stemningen. Denne lille artikkelen vil ta for seg en nasjonaldagsfeiring i Bergen, nemlig 100-årsjubileet for grunnloven i 1914, men den vil også trekke noen tråder gjennom 17. mai-feiringens historie tilbake til 1814, og slik prøve å plassere feiringen i en historisk kontekst.

Historisk bakgrunn

26. mai 1814, kom meldingen fra Eidsvold til Bergen om at nordmennene 17. mai 1814 hadde valgt Christian Frederik til konge og at Norge hadde fått en egen grunnlov. Det var kongevalget og at Christian Frederik hadde tatt i mot kronen som var viktig, at Norge hadde fått en ny grunnlov samme dag syntes å være av underordnet betydning. Dagen etter forkynte 81 kanonskudd kongevalget fra Bergenhus, og en herold fremførte budskapet fra hest. Det ble flagget fra festningen og fra vippebommene.

Kong Carl Johan (1763-1844). Norges og Sveriges konge 1817-1844 var sterk motstander av en norsk markering av 17. mai, og først i 1898 bryter kongehuset Bernadotte denne negative innstillingen da kronprins Gustav,(den senere Gustav 5.) deltar i 17. maifestlighetene i forbindelse med Bergensutstillingen i 1898. Kilde: Wikimedia Commons.

Nyheten om kongevalget fikk Bergens vanligvis så sedate innbyggere i en: «Henrykkelsens Sinnstemning». Den alminnelige glede over begivenhetene på Eidsvoll fikk mange utløp. Offentlige og private selskaper med sang og klingende begersvinging var nok det vanligste. En stor fest ble arrangert på toller Johan Chr. Mørch (1768-1830) sitt landsted på Nygård. Herfra gikk samme kvelden også det som kanskje var byens første 17. mai-prosesjon av stabelen. Et folketog med begeistrede mennesker, jublende med hurra for kongen, marsjerte innover Nygårdsalléen fulgt av livlig sang og musikk. Det var også en rekke festligheter i byens herreklubber og selskapslokaler.

Carl Johans reaksjon på begivenhetene på Eidsvold var rask, han krevde at Christian Frederik måtte gi fra seg den norske krone. Dette førte til en krig med en rekke norske nederlag sommeren 1814. Fredsforhandlingene sensommeren samme år resulterte i Mossekonvensjonen av 14. august. Denne fastslo Norges rett til en egen grunnlov, og kun endringer som muliggjorde unionen med Sverige skulle foretas. Landet skulle overlates til et nytt Storting og Christian Frederik måtte forlate landet. Den 4. november 1814 var forhandlingene med svenskene over, og Norge gikk i union med Sverige: Landet fikk beholde sin nye grunnlov, men måtte godta felles konge med Sverige.

Patriotismen hadde vært stor i Bergen i 1814. På tross av dette var bergenserne relativt sene med å feire nasjonaldagen i årene som fulgte. Den 17. mai ble riktignok markert, men dette skjedde mest i byens herreklubber eller med «turer på landet», og feiringen var ustabil, for ikke å si sporadisk.

17. maifeiringen 1814-50

Kong Carl Johan var i de første tiår etter 1814 en aktiv motstander av 17. maifeiringen. Han mente at feiringen var en måte å vise misnøye med

foreningen med Sverige på og at det var valget av Christian Frederik som Norges konge 17. mai 1814 man egentlig feiret. Kongen så derfor nasjonaldagsfeiringen som en demonstrasjon mot hans styre, et opprørstegn. Dagen ble riktignok feiret stort over hele landet i 1827 da stattholder Johan August Sandels (1764-1831) ved en misforståelse hadde tillatt feiringen. Dette medførte imidlertid at stattholderen måtte trekke seg fra sitt embete, og en offentlig feiring ble ikke vanlig i Bergen. En kunngjøring fra kongen i 1828 la sogar ned et forbud mot feiringen av dagen.

Den manglende offentlige markeringen av 17. mai i Bergen kan kanskje forklares i den særbergenske blandingen av storkjøpmenn og embetsmenn og deres sosiale liv. Byens øvrighet samlet seg i byens herreklubber. «Den Gode Hensigt» kan gjerne trekkes frem som et eksempel på disse. Her ble sannsynligvis mye av byens styre og stell diskutert i en lukket form for offentlighet, hvor både byens storkjøpmenn og embetsmenn var aktive aktører. Ingen av byens ledende samfunnsborgere, hverken de offentlige embetsmenn utnevnt av kongen selv, eller byens storkjøpmenn, var tjent med en sterk opposisjon til kongen, og dette var nok med på å legge et lokk på utviklingen av en større offentlig 17. mai-feiring.

I 1833 slo en høyesterettsdom fast at det var lov å rope hurra for 17. mai. I 1836 måtte kong Carl Johan kapitulere helt og oppgi sin motstand mot 17. mai feiringen, og i realiteten kan en gjerne si at 17. mai ble innstiftet som nasjonaldag dette året, da Stortinget feiret 17. mai-fest for første gang. Da den kongelige opposisjon mot nasjonaldagsfeiringen døde hen, vokste også lysten på en større offentlig markering av dagen frem. Til tross for en ivrig agitasjon for 17 mai-feiring i Bergens lokale aviser, var det først i slutten av 1840-årene at en offentlig feiring av nasjonaldagen kom på plass. Dette kan sannsynligvis sees i forhold til det endrede politiske klima: Man hadde ikke lenger en politisk hindring, og byen sto friere til selv å markere dagen. I 1847 fikk man for første gang en egen bergensk 17. mai-komité, og allerede fra årene 1847-48 kom mange av de elementene som senere er blitt en del av byens 17. mai-tradisjoner og faste innslag i byens feiring, på plass. Her kan nevnes elementer som kapproing, klatrestenger, fyrverkeri, prosesjoner m.m. En kan altså slå fast at ved utgangen av 1840-årene var

«Den Gode Hensigt» var en av de sentrale klubber i forbindelse med borgerskapets 17. maifeiring i 1820- og 30-årene. Illustrasjonen viser Logen «Den gode Hensigt» sitt forsamlingslokale i Fortunen i 1830-årene. Kilde: UB Bergen.

Den unge Bjørnstjerne Bjørnson var teaterdirektør ved det norske teater i Bergen 1857-1859. Våren 1859 sto han i spissen for en storslått feiring av nasjonaldagen, og i ettertid skulle denne 17. mai-feiringen bli nesten legendarisk. Kilde: UB Bergen.

kjernen i en bergensk feiring av nasjonaldagen lagt.

Den bergenske 17-mai-feiring 1850-1914

I årene etter 1847 ble 17. mai feiret i større og mindre grad, enkelte år var det en 17. maikomité andre ikke. På 1850-tallet kunne stemningen riktignok være begeistret, men de offentlige festlighetene var fortsatt ustabile. Spesielt kjent i ettertid er feiringen i 1859, da Bjørnstjerne Bjørnson var 17. mai-komiteens formann, en feiring som nærmest skulle stå i et legendarisk lys i ettertid. Ellers ser en at dagen ble markert utover 1860-tallet, men også i dette tiåret var feiringen nokså ustabil, hvor store markeringer enkelte år skilte seg ut, som til 50-årsjubileet for Grunnloven i 1864 og avdukingen av Christie-monumentet i 1868.

De første årene av 1870-tallet syntes også å være preget av en noe skiftende interesse for feiring av dagen. I 1870, da byen var 800 år, ble dagen behørig feiret. Årene etter bærer derimot preg av heller uorganiserte festligheter. Feiret ble det allikevel, men kanskje mer i det private enn på det offentlige plan, noe de mange klagene over fyll på dagen viser.

I 1876 fikk man omsider på plass en stabil og drivende 17 mai komité i Bergen. Denne ble ledet av 17.mai-generalen over alle i byens historie, John Lund, og han skulle være med på å sette sitt preg på feiringene i årene som kom. I 1876-1877 ble 17. mai slik vi kjenner den på mange måter til. Flere nye programposter kom på plass, og barnetoget ble også et viktig innslag ifra 1877.

Fra 1880-årene ble det norske samfunn stadig mer politisert. Dette kom også i økende grad til å sette sitt preg på 17. mai feiringen. Det var stemmerettskravet som først og fremst var med på å politisere 17. mai. I 1886 gikk det første selvstendige stemmerettstoget i Christiania. Tre år senere, 17. mai 1889, gikk også et mindre stemmerettstog i Bergen. Denne typen tog vokste, samlet en stor del av byens arbeiderfo-

reninger og korporasjoner under sine faner, og ble en reell konkurrent til den tradisjonelle hovedprosesjonen. Arbeiderbevegelsens markeringer ble også en stadig større del av det alternative 17. mai-toget. Togets navn varierte da også mellom å kalles stemmeretts-, demonstrasjons- og senere arbeidertog i avisenes referater. Selv om det ble innført allmenn stemmerett for menn i 1898, utgjorde protesttoget et betydelig innslag i byens 17. mai-feiring i flere år fremover.

Et litt morsommere fenomen som etter hvert dukket opp var de mange opptogene som kom til fra 1880-årene, første gang ved Wergeland-jubileet i 1881, og deretter med Leif Eriksson-opptoget i 1887. Andre opptog fulgte i påfølgende år. Opptogene skulle senere bli mer eller mindre faste innslag i den bergenske 17. mai feiringen.

Rundt århundreskiftet viker mange av de innenrikspolitiske spørsmål i Norge plassen for det ene store og viktige spørsmålet: unionen med Sverige. Dette preger også 17. mai-feiringene i Bergen. Fra den 7. juni 1905 var Norge en uavhengig nasjon. I årene etter 1905 ble 17. mai-feiringen i mindre grad en nasjonal kampdag og mer et samlende punkt for mange av Norges og Bergens innbyggere, en form for nasjonal samlingsdag.

Postkort med emne fra unionsoppløsningen i 1905. Kilde: Nasjonalbiblioteket.

Det var begeistring som preget den unge nasjonen. Det var først og fremst begeistringen for det unge kongehuset som var viktig. Selv gamle republikanere som Bjørnstjerne Bjørnson måtte bøye seg for dette, eller som han sa: «Under norske forhold måtte det bli et republikansk kongedømme, dette er i virkeligheten et slags republikansk monarki».

I hele landet ble nå 17. mai en festens og gledens dag, preget av nasjonal musikk og opplesninger, festmatineer på teatrene, samt barneleker i skolegårder og parker. Et markant innslag fra denne tid var russen med alle sine påfunn. Russen hadde riktignok vært del av togene siden 1890-årene, men russens varemerke, russeluen, ble først brukt i hovedstaden i 1905, og den skulle snart spre seg til andre landsdeler, deriblant Bergen. Det var en ny vigør og glede over 17.mai-feiringen i disse første årene etter 1905, og spesielt grunnlovs-jubileet i 1914 markerte et høydepunkt for den nasjonale feiringen av 17. mai i det nye selvstendige Norge.

Grunnlovsjubileet i 1914

Grunnlovsjubileet ble feiret i hele landet, men den store felles nasjonale

Postkort som viser feiringen av grunnlovsdagen i 1914. Kilde: Nasjonalbiblioteket.

markeringen fant sted i hovedstaden Christiania. Her ble det holdt en imponerende jubileumsutstilling med innslag fra hele Norge. Utstillingene, for det var to av dem, var plassert på Frogner og Skarpsno, og kong Haakon foretok den høytidelige åpning i «Sangerhallen» i Christiania den 15. mai 1914. Tusenvis valfartet hit sommeren 1914. Hele landet skulle vises frem i fremgangens og utviklingens tegn. Billedkunsten var i sentrum med to store utstillinger, med skulpturer overalt, men også industri, håndverk, skipsfart og andre former for kultur som symboler på den unge men fremadstormende nasjonen, var viktige.

«I Høitidsdragt og Festskrud laa Byen»

Til tross for den store markeringen i landets hovedstad ble dagen også spesielt feiret og høytidsholdt i Bergen, og den lokale feiringen av nasjonaldagen i 1914 fulgte den sedvanlige bergenske festskikk.

«I Høitidsdragt og Festskrud laa Byen», innleder «Bergens Aftenblad» sin beskrivelse av feiringen av 100-årdagen for Storting og grunnlov. «Det straalte Fest og Festens Glans fra hvert hus, hver Gade selv langt ud i Byens Utkanter», forsetter avisen. Om morgenen sto bevegede unge og eldre med blottede hoder mens kanonene drønnet og kirkeklokkene slo for å markere åpningen av dagens jubileum. Bergensernes oppfatning av egen betydning kunne ikke overvurderes ifølge samme avis: «Hundreaarsdagen blev ringet ind i den By som har gjort den største Indsats i vort Lands Historie, i det tilbagelagte Aarhundrede».

Festforberedelene var sannsynligvis de største som noensinne hadde blitt gjort i Bergen; hele byen var pyntet til fest. Børneparken, som lå i den nordøstre del av Byparken på denne tiden, var

Triumfbuen som var satt opp på Torget 17. mai 1914 var et imponerende skue. Kilde: Billedsamlingen, UB Bergen.

utvalgt til dagens festplass, og tribunen var: «[…] rigt prydet med Flag og Farver, Grønt og Skjolde, dannedes af Bastioner forsynet med Kanoner og vaiende Flag. Et helt lidet Festningsanlæg». Utenfor selve festplassen sto en vakker maistang med grønt og nasjonale farger. På Vågsallmenningen sto en vakker blomstertribune med inskripsjonen: «Ja vakre friske Jenter bor, blant Fjeld og Li og Fjord». På Torget var det reist en triumfbue som gjorde et imponerende inntrykk, og den strålte i nasjonale farger og blomsterutsmykking. Wergelands, Welhavens, Ibsens og Bjørnsons navn med dertil egnede sitater av dem, var satt opp her.

Ved Bryggesporden var det hengt en vakker dekorasjon tvers over kong Oscarsgate med teksten: «Hurra for dem i dag, som farer under norske Flag». Ved Christie-monumentet, som på dette tidspunkt i byens historie sto oppstilt på Torvallmenningen, sto en tribune med tre utsmykkede sokler til Eidsvollsmennenes minne. Også ved Nygårdsparken var satt opp en staselig triumfbue pyntet med skjold og Bergens våpen. Klosterhaugen var prydet med en original og stilfull dekorasjon laget av Sjømannsskolens elever; to signalmaster smykket med grønt og behengt med signalflagg og trådløs telegraf. På toppene vaiet det norske flagg samt det amerikanske stjernebanner. Også kirkene, Museet, Børsen, Brannstasjonen og andre offentlige bygg var alle utsmykket med flagg i nasjonale farger og grønt, og Strandgaten var et eneste hav av flagg og vakre dekorasjoner.

Både Torvalmenningen, Domkirkegaten og de fleste andre gater i byen hadde hus og eiendommer med festlig utsmykking. Riksvåpenet, bilder av Riksforsamlingen på Eidsvoll og kongens og dronningens bilder var blant de vanligste motiver sammen med flagg, grønt og nasjonale farger. På Vågen lå alle skip flaggsmykket, og

de fleste store skip også med signaler oppe. Hele byen var altså forberedt til fest. Eller som «Bergens Tidende» forteller: Selv i «saa fjerntliggende Bydele som Møhlenpris straalede Altaner og Husfacader i nationale Farver med smukke dekorationer».

«Den talrige Skare Deltagere i Morgenprocesionen var præget af den festligste Bergenslyrik…»

Morgenprosesjonen hadde alt siden midten av 1880-årene begynt å vandre gjennom byens gater, opprinnelig som et ekstra «haleheng» til Brigademusikken da disse forflyttet seg fra Dreggen til Byparken, siden som et mer organisert tog. Denne vakre maimorgen gikk toget, under høy stemning, gjennom byen fra Dreggen over Øvregaten, gjennom den vakre triumfbuen på Torget over Nygård og til tribunen i Børneparken. «Bergens Aftenblad» kan rapportere: «Intet under at Humøret stod høiere end nogensinde og at stemningen hos hver og en af den talrige Skare Deltagere i Morgenprosecionen var præget af den festligste Bergenslyrik». Dagens første tale ble holdt av Kaptein Akato Øgaard etter morgenprosesjonen, og tema var Eidsvoll-fedrenes verk, til stor jubel for de tilstedeværende. Deretter ble Eidsvollsmennene, Ole Bull og de falne ved Alvøen minnet med kransenedleggelser.

Neste offisielle innslag var gudstjenester i byens kirker, og også disse var for anledningen pyntet utvendig med flagg ut gjennom alle vinduer. Innvendig hang flagg, grønne girlandere, bjørkeløv og granbar, mens altere og prekestoler var pyntet med røde tulipaner og blomstrende fruktbusker. Alle kirker var fylt til trengselen. Prestene fokuserte i prekenene på det tilbakelagte århundre siden 1814 «og folk var dypt grepet av Høitideligheden».

Fra ti-tiden om morgenen buktet flokker av røde og nasjonalsangsyngende barn seg oppover Skansesvingene. Det var barna fra byens skoler som samlet seg på Skansen før avmarsj med

Flaggtoget i Skansesvingene på begynnelsen av 1900-tallet. Her representert ved speiderne. Kilde: Billedsamlingen, UB Bergen.

det tradisjonelle barnetoget, eller flaggtoget som det omtales i Bergen. Den begeistrede reporter fra «Bergens Aftenblad» gjengir med glødende engasjement barnas 17.mai-glede:

«Det er Kjærligheden til Hjemmet til Far og Mor som lyser ud af Barnernes Øine paa denne Dag og det er netop denne Kjærlighed, som senere skal voxe til den sterke Fædrelandskjærlighed, som skal slaa den sterke Grænsevakt om vort Land, saa Norge alltid blir at finde i de selvstændige Nationers Række.»

Klokken 12, samtidig med salutten fra Skansen, startet flaggtoget med speiderne i spissen ned Skansesvingene. Mellom fem og seks tusen barn og unge fra forskjellige skoler deltok. Toget ble hilst med glade hurra fra publikum som hadde tatt oppstilling langs byens gater og veier. Flaggtoget ankom festplassen i Børneparken under avsyngelse av fedrelandssangen. Redaktør Sophus Christian Hals Michelet i den konservative «Bergen Aftenblad» holdt her en tale for barna. Her oppfordres de unge til å se på fedrelandet som den utvidende familie og å forholde seg til Norge som til sin mor. Det er samhold som er agendaen, det vil si nasjonalt samhold på tvers av klassekamp, og til vern om det nasjonale: «Sterke Gutter, friske Piger, Arbeidsomhed og Pligttroskab, og trofast Samhold uden Klassekamp, - Det er det som gjør et Folk sterkt. Og dette er det eneste, som kan redde et lidet Folk som vort». En slik tale til

Tordenskjold og hans tapre menn var et fast innslag i en rekke 17. maitog etter unionsoppløsningen.

barn og unge skoleelever 17. mai kan nok synes noe heftig med dagens øyne, men må nok sees i lys av den nasjonale stemning som fantes i Norge i årene etter unionsoppløsningen.

Hovedprosesjonen

Hovedprosesjonen samlet seg på Torget i halv tolv-tiden. Da alle var oppstilt holdt 17. mai-komiteens formann, disponent Kristoffer Stoltz Nordgreen (1879-1943), en tale for Eidsvollsmennene, denne ble fulgt av Ole Arvesens «Paa Eidsvold stander en Sagahall». Hovedprosesjonen talte over seks tusen deltagere da den begynte sin vandring gjennom byens gater, og i spissen gikk byens brannvesen med nytt og gammelt brannslukkingsutstyr. Brannmennene ble fulgt av et historisk innslag. Det var Håkon Håkonsson og hans menn som var tema, og dette var svært populært: «Damerne kastede smægtende blikke til de vakre Mænd med blinkende Hjelme, men de lot sig ikke afficere det mindste af det 20de Aarhundredes Kurtise». Sagatid ble fulgt av soldater fra 1814; staselige grenaderer og musketerer i kledelige uniformer i rødt og grønt med en kanon fra 1814, var et populært innslag. Størst oppmerksomhet fikk allikevel Norges store sjøhelt Tordenskjold i spissen for sine djerve sjøgutter. Etter sjøhelten kom en ung utgave av Henrik Wergeland ridende, fulgt av teknikernes innslag, de hadde «Selve Rundemandens traadløse Station med sig i Toget, og Korrespondancen var tilsyneladende livlig for det kimtes ustanselig». Gymnasiastene fulgte deretter med en nordlandsjekt lastet med tran og fisk, samt joviale nordlandsskippere med skinnhuer mot sommersolen.

Gartnerforeningens blomsteropptog med hvitkledde damer og med «Våren» som innslag gjorde også stor lykke. Selv om det var en del sarkastiske innslag vedrørende nynorsk målføre i byens aviser i forkant av dagen, var Ervingen og Vestmannalagets store og vakre opptog også populære innslag i prosesjonen. Disse foreningene deltok i toget med 13 stolkjerrer med nasjonalkledde kvinner og menn fra hele Sør-Norge: Både Hallingdalen, Telemark, Setesdalen og Voss med flere var representert. Mange gikk også under de forskjellige fagforeningers faner, men forsvarsforeningen stilte med flest deltagere, under banneret «Jeg vil værge mit Land».

Mens Flaggtoget gikk sin rute, gikk Hovedprosesjonen jublende forbi Børsen og hyllet byens handel og «fader Holberg» på sin plass på Vågsallmenningen. Ved Korskirken ble de falne fra Alvøen i 1808 hyllet, på Holbergsallmenningen Bergens sjøfart osv. osv. Da prosesjonen ankom festplassen, ble fanene senket og fedrelandssangen spilt, og tilslutt ble Joachim Lampes vakre hymne «Gud du som styrer og raar, hvad ej Mennesker aner» sunget.

Som sedvanlig var det en rekke talere ved prosesjonens avslutning. Sorenskriver Julius Olsen (1848-1935) holdt talen for dagen, ofte avbrutt av jubel. Børskommisær Jørgen Blydt (1868-

1938) talte for Stortinget, og her var 100 år med Storting og grunnlov hovedtema. Festkomiteens formann disponent Kristoffer Stoltz Nordgreen, holdt deretter talen for kongen. Til slutt talte General Wilhelm Morgenstierne (1855-1938) for Bergen og fremhevet byens innsats for landets fremgang. Bergens viktige posisjon økonomisk og kulturelt ble dessuten berømmet, og viktige menn innenfor politikk, kunst og vitenskap behørig omtalt. Stortingspresident W. F. K. Christie (1778-1849) og Christian Michelsen (1857-1925) ble spesielt trukket frem, til stor jubel fra de fremmøtte. Bergensernes samlede innsats for landet ble understreket, og etter å også ha rost byens jevne mann avsluttet han talen med: «og jeg maa vel nu ogsaa si store Kvinder – og gode Borgere til gagn for Byen og for Fædrelandet – med dette ønsket om held og lykke for Bergen vil jeg be eder forene eder med mig i et længe leve Bergen.» Bergens sangerforbund sang deretter et par sanger fra tribunen før første og siste vers av «Ja vi elsker» avsluttet prosesjonsprogrammet.

Matinéer, teater og Folkeliv

De utallige matinéer var et av de viktigste elementene i byens 17. maifeiring under siste del av 1800- og første del av 1900-tallet. 1914 er således intet unntak. I Vestmannalagets matiné var det ifølge «Bergens Tidende» fullt hus. Maler Olav Rusti (1850-1970) holdt hovedtalen her. Under matinéen i Logen var Aksel Maurers fremførelse av fedrelandsdikt et populært innslag. Det morsomste innslaget skal allikevel ha vært pariserdanser fremført av maleren Ørnulf Salicath (1888-1962) og hans følge: «Byens unge Ballkavalerer og baldamer iagtog med et spændt og vagtsomt Øie Pariserdansernes dristige og dog saa harmoniske Bevægelser. De høstede meget Bifald.».

I Turnhallen laget skuespiller Marius Abrahamsen en stor bergensk folkematiné, og også her var det fullt hus og høy stemning. Bondeungdomslaget hadde en livlig matiné med sitt arrangement i Turnhallen, og Ervingen holdt fest i «Gimle». Den Nationale Scenes matiné var likeledes overfylt. Som vanlig var Johan Svendsens festpolonnaise åpningsnummer. Denne ble fulgt av en prolog ved skuespillerinnen Doris Johannessen og muntre viser sunget av skuespiller Sverre Dahl (1885-1945). I pausen holdt Henrik Bucher en vakker tale for teateret, hvorpå teatersjef Ludvig Bergh (1865-1924) takket med et leve Bergen. Ynglingeforeningen deltok også i arrangementsjungelen og holdt, som vanlig, turnoppvisning på Bergenhus, til stor jubel for de fremmøtte, og med en varm omtale i «Bergens Tidende» dagen etter.

Byen hadde for anledningen et eget jubileumskor sammensatt av forskjellige lokale sangkor. Koret ble ledet av dirigent Ingolf Schjøtt (1851-1922), og på programmet sto blant annet Edvard Griegs «Ved en ung Hustrus Baare» og «Ave Maria Stella».

Den tradisjonelle balansetønnen var et populært 17.mai-innslag blant byens innbyggere. Kilde: UB Bergen.

Konserten ble avsluttet med «Ja vi elsker» og «Gud signe Noriges land». Konserten ble omtalt i varme ordelag i avisene. «Bergens Aftenblad» kan meddele: «Jubileumskorets konsert var, som rimelig er, imøteseet med store forventninger, og det kan med en gang sies de blev tilfulde opfyldt.»

I tillegg til de mange matineene var folkelekene i Børneparken populære innslag i 17. mai-feiringen. Humoristiske konkurranser og forskjellige typer mer eller mindre humoristiske kappløp som eggeløp, sekkeløp og hinderløp med mere, hadde stor deltagelse og vakte allmenn munterhet. Særlig lykke gjorde konkurransen i pølsespising under publikums muntre tilrop og kommentarer. Den tradisjonelle balansestangen med tønne, et fast innslag i byens 17. maifeiring på denne tiden, var også i flittig bruk. Det samme var klatrestengene som nå var flyttet fra Engen til Børneparken. Men sistnevnte var tydeligvis en alt for stor utfordring denne jubeldagen; «ingen klarte å komme opp» kunne «Bergens Aftenblad» tørt kommentere når det gjaldt disse forsøkene.

Om kvelden var det stor festforestilling på Den National Scene: «Ved aftenens festforestilling var Damer saavel som herrer i stort Toilet. Diamanterne lynte fra de førstes hoder og Halse, og de sidstes Skjortebryster svulmende i al sin Feststivelse eller ditto Rødhed». «Bergens Aftenblad» fant forestillingen vakker, men dog noe overpriset: «Festforestillingen i teatret, som ble git for utsolgte hus til europeiske storbypriser, var vakker, stemningsrik, og hadde saa meget av 100 aarsjubilæet over sig, at alle som var tilstede, kommer at mindes den.»

Forestillingen ble innledet med prolog av Hans Wiers Jensen fremført av Doris Johannessen. Samme forfatter sto også for dagens hovedstykke med «6 historiske Billeder». Særlig berømmer «Bergens Tidende» bergensscenen fra 1814, der Lyder Sagen fremstår som lokal representant for den bergenske patriotisme. Avisen klarer for øvrig også å få puttet inn en syrlig kommentar om teaterets program: Den mener at man godt kan merke at John Lund er død, da Ole Bulls «Sæterjentas søndag» er tatt ut av programmet.

Teateret har alltid hatt en fremtredende plass i den bergenske 17.maifeiringen, og ofte var publikums replikker like populære og underholdende som skuespillernes. Bildet viser publikum ved teateret tidlig på 1900-tallet. Kilde: Billedsamlingen, UB Bergen.

Ellers er det det overstadige humør som ifølge «Bergens Aftenblad» kjennetegner denne og andre bergenske 17. mai-feiringer. Disse gav seg flere utslag. Flere forskjellige typer «remedier» var faste innslag i den mer folkelige underholdning, eller folkelivet i byens gater på denne tiden. Kun et par år før 1914 var konfettiforbudet innført for å få redusert oppryddingsarbeidet i gatene etter 17. mai. Dog var «smellerter» eller forskjellige former for fyrverkeri og «papirkoster» faste innslag blant byens ungdommer selv om disse også ifølge avisen var ulovlige. Hvinende luftslanger med så mye sirenelyd «at det var farlig for Trommehinderne» var i følge «Bergens Tidende» et annet populært innslag på kafeene og i gatene dette året.

Og alle var enige om at det hadde vært en fin dag

Flere tusen tilskuere var møtt frem i Nygårdsparken der det offisielle programmet for 17. mai 1914 ble avsluttet med konsert. Konserten ble som vanlig avsluttet med fyrverkeri. Etter dette fortsatte festlighetene og det muntre liv på byens restauranter, mens byens bedre borgerskap avsluttet kvelden med ball i Logen, på Grand eller i de private foreninger.

«Bergens Aftenblad» konkluderte dagen etter med at det hadde vært tilfredsstillende forhold i byen, og omtaler byens orden i rosende ordelag: «Ordenen i byen igaar maa i det hele taget betegnes som god». I 1914 var det «kun» 22 personer i «drukkenskapsarresten» natt til 17. mai og 10 på selve dagen, noe avisen syntes var en grei statistikk.

Avslutning

17. mai-festlighetene i jubileumsåret 1914 ble altså feiret på tradisjonelt bergensk vis. Den 17. mai 1914 skulle dog bli den siste samlende, lykkelige bergenske nasjonaldagsfeiring på mange år... Det store jubileumsåret 1914 ble nemlig feiret under mørke skyer fra det store utland. I bakgrunnen lurte en dyster europeisk himmel. Grunnlovsutstillingen på Frogner var fremdeles flittig besøkt da den første verdenskrig brøt ut i månedsskiftet juli -august 1914.

Lille Norge var som kjent nøytralt, men allikevel skulle det norske samfunnsliv, og slik også 17 mai-feiringen i de kommende år, foregå under påvirkning av de store begivenheter i Europa. Hendelser både i det store utland og her hjemme skulle være med å polarisere samfunnet i enda større grad enn tidligere. Spesielt så en dette etter at den uinnskrenkede tyske ubåtkrig startet og bølgene fra den russiske revolusjon bredte seg i Norge fra 1917. Sjøfolkene druknet mens kapitalistenes formuer blomstret. Arbeiderkamp, klassekamp og motstand mot borgerlige symboler skulle bli nye strids- og splidtema, og dette skulle også sette sine spor på feiringen av 17. mai i årene som fulgte.

Kilder og litteratur

Bergens Aftenblad. 14-18. mai 1914.

Bergens Tidende. 14-18. mai 1914.

Ertresvåg, Egil: Et bysamfunn i utvikling. Bergen bys historie. Bind 3. Bergen 1982.

Jor, Finn: 17. mai. Oslo 1980.

Sletten, Torstein: Atter er dagen opprunden: 17. mai-feiringens historie i Bergen. Bergen 1985.

Sørensen, Øystein (red.): Jakten på det norske: perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet. Oslo 2007.

Bildet viser forfatteren, skuespilleren og teaterregissøren Hans Wiers Jensen (1866-1925). Han laget flere stykker som skulle bli svært populære i Bergen. Mest kjent i ettertid er komedieskuespillet «Jan Herwitz» oppført første gang i 1913. Dette har siden oppnådd status som et «erkebergensk nasjonalskuespill». Kilde: UB Bergen.

Kenneth Bratland & Runar Jordåen:

Kven var Karen Marie Berg?

På den kongelege fødselsstiftelsen i København blei det 31. august 1806 fødd ein gut som fekk namnet Wilhelm.[1] Protokollen der fødselen er innført gir oss berre indirekte opplysningar om opphavet til den fødde. Mora er ikkje oppført med namn, men har fått nummeret 852.[2]

Den kongelege fødselsstiftelse

Den kongelige fødselsstiftelse blei oppretta i 1759, som eit tilbod for ugifte kvinner om å føda i løynd under trygge tilhøve. Kvinnene som kom til Fødselsstiftelsen fekk eit nummer kring halsen, og i protokollen står berre dette nummeret. Når stiftelsen på denne måten trygga full anonymitet for kvinnene, var det for å hindra at dei i staden fødde i dølgsmål.[3] Dette var eit stort problem i ei tid då både ugifte mødrer og born fødde utanfor ekteskap blei sett ned på og hamna i ein

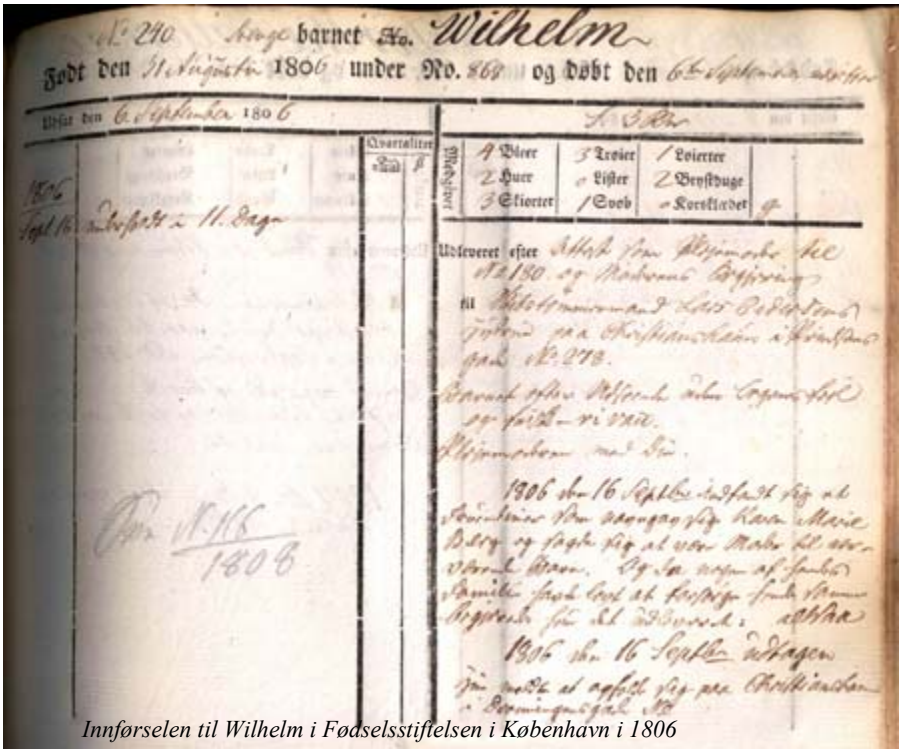

Innførselen til Wilhelm i Fødselsstiftelsen i København i 1806

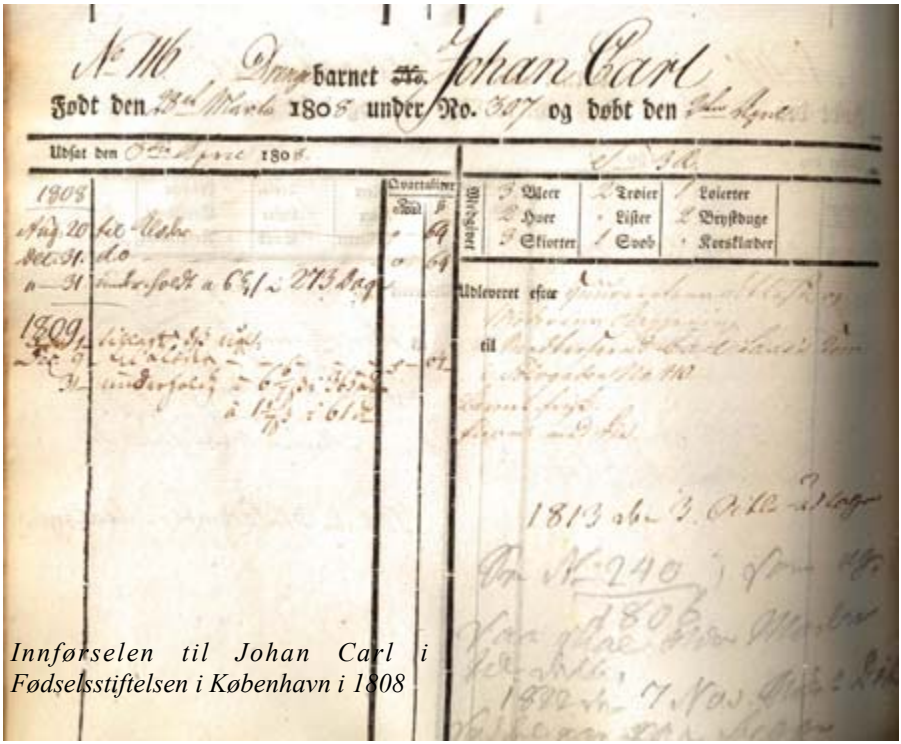

Innførselen til Johan Carl i Fødselsstiftelsen i København i 1808

vanskeleg situasjon. På denne måten slapp også barnefaren unna skam og straff, og ikkje minst oppfostringsbidrag.

Det normale ville difor vore at opphavet til den Wilhelm som hamna i fødselsstiftelsen sin dåpsprotokoll hadde blitt verande i historias mørkre. Wilhelm blei nemleg «udsat – i byen» allereie 6. september 1806. Han hamna hos «Skibstømmermands Lars Pedersens Hustrue» i Prindsens gate i Christianshavn.[4] Dette kunne vore enden på historia, men allereie 10 dagar seinare er følgjande lagt til protokollen:

1806 den 16 Septbr indfandt sig et Fruentimmer som navngav sig Karen Marie Berg og sagde sig at være Moder til nærværende Barn. Og da nogen af hendes Familie havde lovt at forsørge hende samme begierede hun det udleveret.[5]

Kvinna opplyste at ho oppheld seg i bydelen Christianshavn, nærmare bestemt i Dronningens Gade, utan at ho oppgav nærmare gate- eller matrikkelnummer. Det har altså skjedd ting i kulissane som har ført til at spedbarnet Wilhelm ganske snart blei tatt tilbake til mora.

Eitt og eit halvt år seinare fødde Karen Marie Berg endå ein son ved Fødselsstiftelsen. Namnet hans var Johan Carl, og han var født 28. mars 1808.[6] Denne sonen tok ho ikkje tilbake som den førre, men i staden står det at Johan Carl blei utlevert etter «Huusvertens Attest, og Moderens Begjering til Snedkersvend Carl Laas's Kone i Sølvgaden No 410».[7]

Opplysningane så langt seier oss ingenting om faren ved dei to fødslane. Det var først hendingar på eit langt seinare tidspunkt som avslørte at det var nordmannen Wilhelm Frimann Koren Christie, som då var sekretær i Den kongelige karantenedirektionen, som var far til dei to gutane. Kven var så denne Karen Marie Berg? I Danmark og København er Berg eit forholdsvis vanleg etternamn.

Slektsboka om familien Christie fortel at Karen Marie Berg døydde i København i 1818, men her er ho ikkje nærmare identifisert.[8] Historikaren Knut Nygaard har derimot undersøkt historia om Karen Marie Berg nærmare. Han har då tatt utgangspunkt i at ho døydde i 1818 slik som slektsboka hevdar. Ved gjennomgang av skiftematerialet frå København fann Nygaard skifte etter ei Karen Berg i 1818. Spørsmålet ein må stilla seg då er om dette faktisk er den same Karen (Marie) Berg som i 1806 fødde ein son på fødselsstiftelsen. Ved å gjennomgå den danske folketeljinga frå 1801 fann me to kandidatar som kunne passa. Den eine var enka Karen Berg på 23 år, den andre var ei tenestejente Karen Marie Berg på same alder. Dessutan viser seinare folketeljingar og kyrkjebøker ein tredje kandidat ved same namn som kunne passa. I staden for å ta for gitt at Nygaard og slektsboka sin kandidat var den rette, undersøkte me alle desse tre alternativa. I samband med arbeidet med biografien om Wilhelm Frimann Koren Christie (1778-1849) ville me finna ut meir om Karen Marie Berg. Kven var ho og kor kom ho frå?

Ei fattig tenestejente

I 2012 var me på Rigsarkivet i København. Då tok me utgangspunkt i Nygaard sin kandidat. Me fann skiftet etter henne som også Nygaard viser til. Her, i den såkalla forseglingsprotokollen, står det at «pige Karen Berg» var tenestejente hos «Fabriqveur Hiorth» og at den avdøde ikkje hadde livsarvingar, men to søstrer i København. Dette fekk oss til å stussa. Om dette skulle vera den rette Karen Marie Berg, burde jo dei to sønene ha arva mora. Dette gjorde at me også heldt ope for at det kunne vera ei av dei andre to aktuelle kandidatane. Men den same forseglingsprotokollen viser vidare til ein behandlingsprotokoll. Her fekk me namnet på den eine søstera. Ho heitte Anne Kristine Laas og var gift med snekkersvenn Carl Frederik Laas. Her går det også fram at Karen Marie Berg etterlet seg 31 riksbankdalar og 1 skilling, noko som ikkje var nok til å dekka gravferda. Gravferda blei dekka av Anne Kristine, som dermed overtok det vesle Karen Marie

etterlet seg.[10] Den som gav opplysninga om at Karen ikkje hadde livsarvingar var husmora ho hadde tent hos, fru Hiorth. Ho har truleg ikkje visst om eventuelle born. Dessutan var det eit fallittbu, dermed var det ikkje nødvendig å spora opp livsarvingar. Det vesle ho etterlet seg gjekk til kreditoren, altså søstera Anne Kristine.

Denne Anne Kristine var det noko kjent med. Som nemnd tidlegare blei Karen Marie Berg sin son Johan Carl som spedbarn i 1808 sett ut til oppfostring hos snekkersvenn Carl Frederik Laas si kone. Det var altså ikkje kva som helst familie han hamna hos – det var onkelen og tanta hans. For ei vanleg tenestejente som fekk born utan å vera gift ville dei økonomiske tilhøva vera vanskelege. Derfor var det vanleg at dei utanomekteskapelege borna blei fostra opp hos andre. Ofte var dette slektningar.

Ved å gjennomgå kyrkjebøkene for København, fann me dødsfallet til Karen Marie: I kyrkjeboka for «Hellig Aands kirke», er ho oppført som «Fattig Pige fra almindelig Hospital» og død 20. desember 1818 og gravlagd 24. desember same år.

Ut frå desse opplysningane kan me og finna fram til henne i 1801-folketeljinga. Ho var då ei 23 år gammal ugift tenestejente. Desse opplysningane gjorde at me kunne identifisera Karen Marie Berg og opphavet hennar. Dermed kan me presentera ei fyldigare historie om Karen Marie og det miljøet ho kom frå, enn det som hittil har vore kjend.

Familien i Nyboder

Karen Marie Berg var fødd i juni 1779 som dotter av Anders Nicolaisen Berg og kona Birthe Marie Rasmusdtr..[12] Faren var tømmermann i «Holmens faste stok» (2. kompani) av sjøetaten. Som dei andre handverkarane og arbeidarane knytt til verfta på Holmen budde dei i bydelen Nyboder, nærmare bestemt Haregade.[13] Anders og Birthe gifta seg i København i 1769, og dei fekk fleire born. Karen Marie var nummer fem i flokken.[14]

Å arbeida for marinen var hardt og

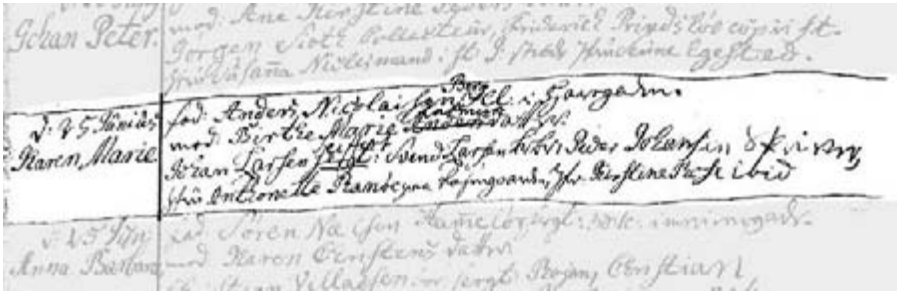
Johan Peter.
Karen Marie.

Dåpen til Karen Marie Berg 25. juni 1779 i København

slett ikkje særleg prestisjefylt. Men dei som tilhøyrde den såkalla faste stok var knytt til sjøetaten på godt og vondt.[15] Arbeidarane var tilsette på livstid og underlagt eit eige rettssystem, ein slags stat i staten. Slik sett kunne stillinga deira i samfunnet samanliknast med dei stavnsbundne, ufrie bøndene ein hadde hatt i Danmark fram til 1788. Handverkarane og arbeidarane som budde i Nyboder blei dessutan sett ned på og oppfatta som pøbel, og på midten av 1700-talet fekk dei totalforbod mot å visa seg i Frederiksbergs have eller på vollane kring byen. På sundagar måtte dei og familiane deira dessutan halda seg unna bruene og bommane utanfor byens portar. Det var for å hindra at dei sjenerte borgarane og andre som promenerte eller var på veg ut til sine lyststader rundt byen. Som forfattaren av ei bok om Nyboder skreiv i 1882:

> *Saadanne Forbud vare vel skikkede til at udslukke den sidste Gnist af Æresfølelse hos Holmens Folk, for hvem det jo maatte være klart, at de af Øvrigheden bleve satte lavere end den laveste københavnske Almue.*[16]

Karen Marie Berg har med andre ord vakse opp som dotter i ein handverkarfamilie som levde eit tilvære langt frå det bekvemme livet som rikmannssonen Christie kunne føra.

I Noreg kom den første folketeljinga der namn var oppgitt i 1801. I Danmark hadde ein også folketeljing i 1801, men dette var ikkje den første. Den første her var i 1787. Då finn me familien på adressa i Haregade 3 i Nyboder, men etternamnet Berg er ikkje nemnd då. Faren Anders Nicolaisen var på dette tidspunktet ein 42 år gammal tømmermann. Eldstesonen Johan var 16 år og i lære som tømmermann. Til saman var dei fem søsken i alderen 2 til 16. Karen var då oppgitt å vera åtte år. Året etter, altså i 1788, fekk Karen veslebroren Rasmus.

Som nemnd var det sjøetaten som regulerte livet i Nyboder, og denne hadde og hand om skulevesenet her. I 1785 var her sju skular drivne av etaten med plass til kring 400 born. Men langt frå alle borna fekk plass i desse skulane, og det var færre jenter enn gutar som fekk skuleplass. Så det er slett ikkje sikkert at Karen Marie Berg i det heile tatt fekk skulegong.[17]

I 1791 var mora igjen med barn, men denne gongen gjekk det galt for den 44 år gamle mora. Ho døydde nemleg i barselseng i juni, og det gjorde truleg også barnet.[18] Enkemannen Anders blei då sitjande aleine igjen med ein stor ungeflokk. Dette var sikkert ikkje ein enkel situasjon, sjølv om dei eldre søskena på dette tidspunktet kan ha hjelpt til med å skaffa inntekter.

Då kona til Anders døydde var han avhengig av å ha nokon til å hjelpa seg med dei minste barna. Det første året som enkemann har han anten fått dei eldste borna til å sjå etter dei minste eller har han leigd inn barnepass i form av ei hushalderske. Uansett gifta han seg på ny 14. oktober 1792 i København med piken Margrethe Jeppesdtr. Han var då oppført som

tømmermann av første kompani og første klasse, noko som kan tyda på at han har stige i gradene.[19] Dermed fekk han ikkje berre ei kone, men også ei ”ny” mor for borna sine. Då han gifta seg i 1792 var Anders sin forlovar tømmermann Morten Sørensen. Morten og Anders har arbeida saman som tømmermenn på Holmen.

Etter få års ekteskap blei kona Margrethe Jespersdtr. (også kalla Jeppesdtr.) innlagt på Vartovs hospital i København. Dette må ha skjedd kring 1796. I skiftet etter Anders Nicolaisen Berg i 1799 går det fram at «at den afdøde og hans sidste Kone have levet adskildte fra hinanden i en 3 Aars Tiid, og at Konen skal, […], være i Wartou Hospital».[20] Truleg har Margrethe blitt sjuk og hamna på dette hospitalet som var eit sjukehus for fattige og gamle.

Etter at ho hamna på hospital fekk Anders seg ei hushalderske, Else Marie Eskildsdtr. Ho var enka etter tømmermann Morten Sørensen, som altså hadde vore forlovar for Anders nokre år tidlegare.

Ein tømmermanns død

Den 22. februar 1799 drukna Anders under arbeid i ein av dokkane på Holmen, 51 år gammal.[21] Då han blei gravlagd 27. februar var dei fem borna samla rundt kista, alle frå det første ekteskapet med Birthe Marie. Det siste ekteskapet med Margrethe var bornlaust. Dei fem borna var Rasmus Andersen Vest (11 år), Kristine Elisabeth gift med styrmann Friderich Lind i København, Anne Kristine Andersdtr. (20 år, ugift), Karen Marie Elisabeth Andersdtr. (18 år, ugift) og Elisabeth Marie Andersdtr. (14 år). Sonen Johan må då ha døydd før faren.

Den 2. mars 1799 blei det halde skifte etter Anders Nicolaisen. Då stilte skiftekommisjonen opp i heimen hans i Haregaden 3 i Nyboder. Som tømmermann i sjøetaten fekk Anders bu med familien i Nyboder, men dette gjaldt berre så lenge han var ein del av arbeidsstokken. Det var ikkje store verdiar i buet. Av innbuet var det mest vanlege klede, sengetøy og møblar. Me kan nemna ei overdyne «med blaaelærret Overledt», to stripete underdyner, fire nattskjorter, «et Nurenberger Uhr med brunt Futteral», eit tebord, «6 forslidte gl: Lehnestoele», eit speil, 14 «Skilderier med Glas», eit par nye «Manchester Buxer», seks tinntallerkar, ein liten kopparvaskekjel og to tekjelar. Ingen av tinga hadde likevel særleg stor verdi. Den samla verdien var 46 riksdalar. Innbuet måtte fjernast så snart som mogleg, då andre skulle ta over husværet. For å få råd til å gravleggja faren hadde Karen Marie pantsett ein gullring, eit par sølvskeier, ei knespenne og eit par gullstenger. Utgiftene til gravferda låg på i overkant av 30 riksdalar. Etter at buet var registrert var det altså ikkje mykje igjen å dela.[22] Dei fem borna hadde no mist begge foreldra i ung alder. Noko særleg arv etter foreldra var det ikkje snakk om. Berre ei av dei var gift. Dette var Kristine Elisabeth som var gift med Frederik Lind i København.

Wilhelm Frimann Koren Christie (1778-1849). Biletetet er henta frå Chr. Tønsberg: Norsk Portræt-Galleri (Christiania 1877)

Dei to yngste Rasmus på 11 og Elisabeth Marie på 14 var enno ikkje konfirmert. Karen Marie og Anne Kristine var sannsynlegvis allereie byrja som tenestejenter. Dette var vanleg for jenter på deira alder.

Men Anne Kirstine gifta seg berre kort tid etter farens død og sikra seg på denne måten eit nytt levebrød. Me finn henne og familien i folketeljinga 1801 for København. Mannen Carl Frederik Laas var snekkersvenn. Dei hadde ei lita dotter på eitt år og dessutan budde broren Rasmus på 12 år saman med dei.[23]

Kancellisekretæren og tenestejenta

I folketeljinga for 1801 finn me også Karen Marie Berg på 23 år. Ho tente då hos Mathias Friderich Groth og kona Johanne i Havnegade.[24] Mathias var i 1801 «Bud og Fyrbøder ved den Kongelige Courant» i tillegg til å vera huseigar. Livet som tenestejente på 17- og 1800-talet innebar liten grad av personleg fridom og eigne midlar; tenestefolka var i stor grad prisgitt familiane dei tente hos.

I same folketeljing finn me den 23 år gamle «underkancellist i det Danske Kancellie», Wilhelm Frimann Koren Christie. Han var då ugift og budde i Latinerkvarteret ved universitetet, i den såkalla Admiral Gjeddes gaard (som ligg i dagens Store Kannikestræde 10).[25] I dette huset budde det mest unge embetsmenn og studentar, deriblant også Christie sin fetter Edvard Hagerup som var jusstudent (seinare betre kjent som morfaren til Edvard Grieg). Christie var ein lovande student og embetsmann, og han fullførte sin juridiske embetseksamen året etter. Han arbeidde i den dansk-norske statens sentraladministrasjon, Danske Kancelli. I 1804 avanserte han frå underkansellist til å bli sekretær for ei eiga avdeling, den såkalla kongelige karantenedireksjon. I praksis var han ein slags administrativ leiar for denne avdelinga og han tente 500 riksdalar

årleg. I tillegg hadde han 300 riksdalar til kontormateriell og tilsetjing av ein skrivar.[26] Det er litt uklart om det faktisk blei tilsett ein skrivar frå starten av, eller om heile honoraret gjekk med til kontormateriell og andre fasilitetar for sekretær Christie. Det som i alle fall er sikkert er at Christie var blant dei betrestilte i samfunnet. Avstanden mellom han og tenestejenta Karen Marie Berg var stor.

Ein eller annan gong – og seinast i 1805 – må likevel Karen Marie ha møtt på den halvt år eldre sekretæren i karantenedireksjonen. Det må ha vore meir enn berre eit flyktig møte, for den unge Christie blei altså far til begge dei to borna til Karen Marie.

Å føda utan å vera gift var for ei tenestejente svært vanskeleg, og ei oppdaging av dette kunne lett ha ført til at ho mista stillinga og blei kasta ut i eit uvisst tilvære. Fødselsstiftelsen blei dermed ein utveg. Her kunne Karen Marie føda anonymt, borna kunne bli sett ut til ein høveleg familie, og ho kunne sleppa unna skamma og frykta for å mista levebrødet. Løysinga var først anonymiteten og Fødselsstiftelsen, men dette var sikkert ikkje noko lett avgjerd for henne å ta.

Som tidlegare nemnd tok ho tilbake sonen Wilhelm (f. 1806) etter berre nokre dagar. Som me såg var det nokon i familien hennar som hadde lova å forsørgja henne og sonen. Dette kan då ha vore ei av søstrene i København. Eller kan det ha vore barnefaren som bidrog? Kjeldene gir ikkje noko svar.

Då Johan Carl blei fødd to år seinare blei han med ein gong tatt hand om av søstera Anne Kristine Laas med familie. Slik hadde det seg at Johan Carl kom til å veksa opp hos onkelen og tanta si dei første barneåra. Broren Wilhelm vaks derimot opp hos mora. Om Johan Carl står det 3. oktober 1813 ein merknad i protokollen til Fødselsstiftelsen om at han blei «udtagen». Dette kan tyda på at mora no har tatt hand om guten, men ho kan i tilfelle ikkje ha hatt han lenge hos seg. Etter kvart måtte ho nemleg ut i ny teneste. Det neste sporet me finn om dei to sønene er i 1822.

Christie forlet København

Historia om Christie sitt forhold til Karen Marie Berg er i utgangspunktet ikkje særleg eksepsjonell. Det var vanleg at menn frå eliten sto i forhold til kvinner frå allmugen, og det var heller slett ikkje så uvanleg at det blei born av det. Me treng ikkje gå lenger enn til Christie sin nære familie, for å sjå noko liknande. Grandonkelen Peter Fredrik Koren (1730-1791), som var ugift, hadde til dømes to døtrer (som arva han) og broren Edvard Eilert Christie (1773-1831) hadde to born fødd utanfor ekteskap.[27]

Soga om Wilhelm og Karen Marie skilde seg slik sett ikkje særleg ut. Born fødde utanfor ekteskap var ikkje noko særsyn og det var heller ikkje forhold mellom menn av høgare klasse og kvinner frå allmugen. At den eldste sonen blei oppkalla etter far sin var

heller ikkje heilt uvanleg når det gjaldt utanomekteskaplege born. Mødrene gjorde ofte dette for å ansvarleggjera faren med tanke på økonomien, men det seier kanskje også noko om det nære forholdet mellom mora og faren. Noko giftarmål mellom Wilhelm og Karen Marie var sjølvsagt utenkeleg sidan standsforskjellen var så stor.

Christie var interessert i ei anna københavnerinne, ei kvinne ved namn Ursula Christiane Grønlund (1789-1830). Ho høyrte til i ein heilt annan sfære, ho var frå borgarskapet frå ein fornem heim. Dermed var ho i motsetning til Karen Marie Berg eit potensielt koneemne for den unge Christie. Av ulike grunnar blei det likevel aldri noko ekteskap mellom dei to.[28]

Christie blei buande i København til han tidleg på året i 1809 blei sorenskrivar i Nordhordland. Hovudgrunnen til at han drog var nok at han ville tilbake til Bergen, der mange av venene og slektningane hans budde. I åra som følgde etablerte han seg i byen og reiste elles rundt på bygdetinga i Nordhordland som dommar. Han blei ein akta embetsmann i byen, der han hadde sin bustad, og i 1814 blei han vald som representant til riksforsamlinga på Eidsvoll. Hausten 1814 gjorde han sin store innsats som president på det ekstraordinære Stortinget. Året etter blei han utnemnd til stiftamtmann i Bergen, den høgaste embetsstillinga i området som i dag er Sogn og Fjordane og Hordaland. Han var og representant på Stortinget i åra som følgde, og blei i det heile ein sentral og viktig politikar.

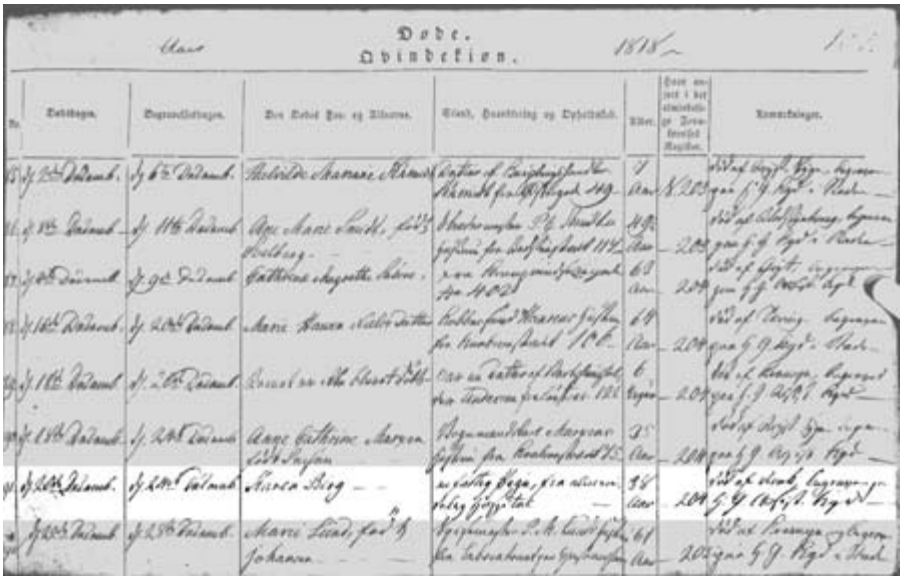
Døde.
Qvindekjøn.
1818

Begravelsen til Karen Berg i København 1818

Stortingspresident Wilhelm Friman Koren Christie (1778-1849). Malt av Jacob Munch ca. 1815
Utlån: Eidsvoll 1814

Karen Maries dødsfall

Medan Christie flytta til Bergen arbeidde Karen Marie på ny som tenestejente i København. Om Christie har oppretthalde kontakten med henne og sønene veit me ikkje. Det me veit var at Christie medan han budde i København hadde eit langvarig forhold til Karen Marie. Då er det også sannsynleg at han gav økonomiske bidrag til henne og sønene. Dette blei nok mykje vanskelegare etter at han var flytta frå byen.

Den siste staden Karen Marie Berg tente var hos Fabriqeur Hiorth i Magstræde nr. 30, som me allereie har nemnd.[29] Her var det altså ho døydde 20. desember 1818. Dødsårsaka var brokk. Skiftet etter henne viser at ho levde som så mange einslege kvinner av allmugen. Ho hadde verdiar for 31 dalar som vesentleg fanst i form av det ho sto og gjekk i: Nokre bomullskjolar, fire par strømper, to nattkapper, to par hanskar, nokre serkar, silketørkle, eit underskjørt og eit forkle. Av meir verdifulle saker var det ikkje stort meir å snakka om enn eit fingerbøl av sølv og ei «Trækkenaal». Kostnadene for gravferda var det som tidlegare nemnd søstera Anne Kristine som tok seg av.[30]

På julaftan 1818 blei Karen Marie Berg gravlagd. Då var eit lite følgje samla. Me må rekna med at nokre av dei som var til stades var ekteparet Hiorth som ho tente hos, dei to søstrene hennar i København og kanskje også dei to sønene hennar. Men familien ho tente hos var nok uvitande om dei to, som då var blitt 10 og 12 år gamle. Sønene har nok gått på fattigskule i København, og som fosterborn har dei neppe hatt særleg gode økonomiske forhold.

Fortida innhentar Christie

I 1822 var Wilhelm Frimann Koren Christie framleis stiftamtmann i Bergen. Men sommaren dette året skjedde det noko. Han blei råka av det han sjølv kalla eit «Nervetilfælde», og som i legeerklæringa til stadsfysikus Lars Monrad skreiv året etter blei kalla

eit «epileptisk-aktig anfall, med ansamling av blod mot hodet, svimmelhet, susing i ørene, merkbar puls over heile kroppen, markant kulde på hendene, tåkelegging av synet og besvimelser», men ingen hovudsmerter.[31]

Bergenskjøpmannen Fredrik Meltzer skreiv i si dagbok at det han kalla Christie sitt «slagtilfelle» sannsynlegvis var eit resultat av «sorg [bekymring] over et familietilfælde».[32] Knut Nygaard har seinare meint denne opplysninga er truverdig, noko han vel byggjer på at Meltzer var samtidig med Christie og slik var kjent med dei refleksjonane som blei gjort om dette temaet i Bergen i samtida.[33] Nygaard og andre har tolka Meltzer slik at det var opplysningar om dødsfallet til Karen Marie Berg fire år tidlegare og sønene sin lagnad som tæra på han. Anfallet kom i alle høve sommaren 1822, og det førte til at han frå slutten av juli ikkje lenger kunne skjøtta arbeidet som stiftamtmann.[34]

Kva som har utløyst det heile er vanskeleg å seia. Har nokon i København, eller kanskje Wilhelm og Johan Carl, appellert til samvitet til faren i den situasjonen dei var i som morlause og fattige? Er det dette som har ført Christie ut i ein så vanskeleg situasjon? Har han følt at fortida innhenta han og truga hans gode namn og rykte? Spørsmålet lyt stå ope, då kjeldene ikkje gir oss noko endeleg svar.

Som det tidlegare og har vore dokumentert blei prosessen for å henta sønene til Bergen starta hausten 1822.[35] Det har då blitt vist til at det

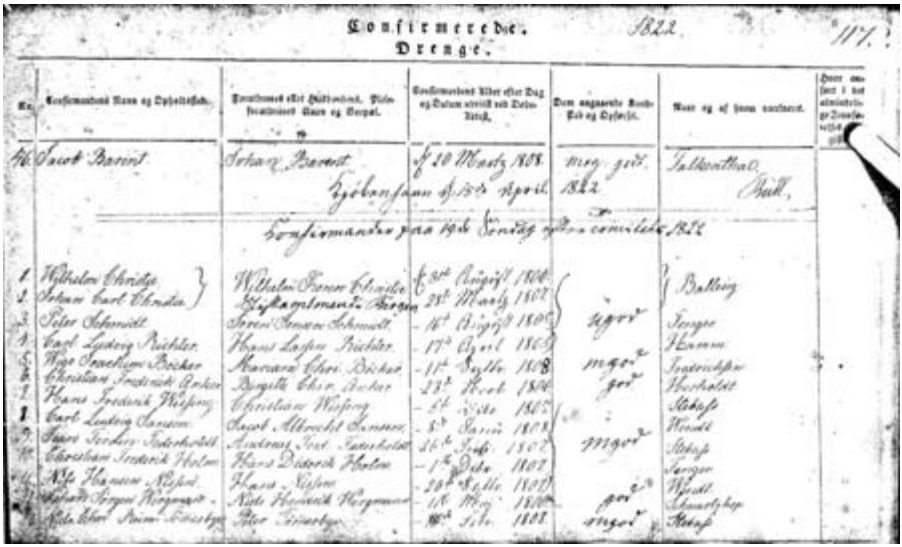
Confirmerede.
Drenge.
1822.

Konfirmasjonen til Wilhelm og Johan Carl Christie i København i 1822

Johan Carl Christie (1808-1898) og hans kone Rosalide Isabella Christie f. Carlsen (1815-1898). Utlån: Helga Landmark og Per Wolff

den 7. november 1822 blei «utstedet Døbeseddel» frå Fødselstiftelsen i København for Wilhelm og Johan Carl.[36] Dette kan tolkast som at noko no har skjedd for å få dei til Bergen, og at ein då trong dokumentasjon. Med andre ord må Christie ha korrespondert med embetsverket i København. Sidan ein ved Fødselsstiftelsen fødde anonymt, er det ingen opplysningar i deira protokollar om kven som var faren til Wilhelm og Johan Carl. Det står det heller ingenting om på denne døypesetelen som blei skriven ut i november. Johan Carl og Wilhelm kan alltids ha hevda at det var Christie som var faren, men deira ord har neppe vore oppfatta som noko bevis i styresmaktene sine auger.

Ved gjennomgang av kyrkjebøkene for København fann me følgjande innførsel: Den 13. oktober 1822 blei nemleg Wilhelm og Johan Carl konfirmerte i Helligånd kirke i København.[37] Det interessante er at dei då står oppført med etternamnet Christie og at i rubrikken for namn på foreldre berre er nemnd faren: «Wilhelm Koren Christie Stiftamtmand i Bergen». Dei har då den dårlegaste karakteren: «ugod». Dette fortel oss at dei vaks opp i same kyrkjesokn som mora budde i då ho døydde. Karakteren fortel oss at dei neppe har hatt nokon god skulegang.

Det mest interessante med opplysningane om konfirmasjonen er likevel at namnet på faren er oppgitt og at også sønene står med etternamnet Christie. Sidan protokollane til Fødselsstiftelsen ikkje oppgav namnet på barnefaren, har nok presten fått dokumentert dette på anna hald, og dei har fått oppdatert

informasjon om at han no var stiftamtmann. Mykje talar dermed for at Christie allereie i forkant av konfirmasjonen har korrespondert med kyrkjelege eller sivile styresmakter i København og at presten i Hellig Aand kirke på denne måten har fått stadfesta at han var faren.

Johan Carl og Wilhelm kjem til Bergen

Christie har altså i løpet av sommaren og hausten 1822 bestemt seg for å få sønene til Bergen, og han har då erkjent farskapet. Nøyaktig kva tid dei kom veit me ikkje. Det må ha vore ein gong mellom november 1822 og juni 1823.

Før Christie 23. juni 1823 drog ut på ei utanlandsreise til kurbad i Karlsbad, var dei i alle høve komne til Bergen. Wilhelm og Johan Carl blei innskrivne ved katedralskulen 1. juli 1823.[38] I august var dei allereie godt i gang. Edvard Hagerup skreiv då til Christie i Berlin at: «Dine Sønne studere baade dødt og levende Sprog. De ere saavidt jeg veed flittige og ordentlige».[39] Dei hadde som me såg begge karakteren «ugod» då dei blei konfirmerte i København vel åtte månader før. No byrja dei på eit teoretisk studium som berre eit lite sjikt på toppen av samfunnet kunne drøyma om. Kontrasten kan knapt vera større. Dei gjekk frå å ha eit tilvære som fattiggutar i København til å bli ein del av hushaldet til den høgste embetsmannen i Noregs største by. I standssamfunnet på byrjinga av 1800-talet var dette eit eksepsjonelt stort sprang. Det var eit samfunn der folk hadde sine tilmålte plassar og roller og der det var lite høve til å hoppa frå det eine til det andre. Embetsmenn og borgarar såg på seg sjølv som ein elite som hadde visse eigenskaper og evner som andre lag i folket ikkje hadde. Borgarane og embetsmennene sine born fekk frå tidleg alder opplæring i skikk og bruk og «dannelse» i tillegg til meir bokleg lærdom som moderne framandspråk og klassiske språk som latin og gresk.

Overtollbetjent Wilhelm Christie (1806-1885). Utlån: Helga Landmark og Per Wolff

Johan Carl og Wilhelm hadde vakse opp i ei verd fjernt frå dette, og dei må ha hatt ei bratt læringskurve ved latinskulen. Men dei klarte kunststykket å gå frå gata i København til dei finare kretsane i Bergen.

Wilhelm og Johan Carl vaks vidare opp som ein del av hushaldet til faren og dei heldt fram med studiar ved universitetet i Kristiania. I mellomtida gjekk faren frå å vera stiftamtmann til å bli tollinspektør, det vil seia leiar for tolletaten i Bergen. Den eldste sonen Wilhelm gjekk i faren sine fotspor. Han byrja karrieren sin som undertollbetjent i Bergen og budde saman med faren i Tollboden i Bergen. Broren Johan Carl studerte teologi og blei sokneprest i Askvoll og seinare prost i Sunnfjord. Også han hadde god kontakt med faren, som ofte var på besøk i prestegarden i Askvoll.

Wilhelm Frimann Koren Christie døydde i oktober 1849. I dødsfallsprotokollen for Bergen går det fram at dei to sønene arva faren. Sønene til Karen Marie Berg skikka seg altså vel. Begge blei gift og har i dag fleire etterkommarar i Noreg, USA, Tyskland og Australia. Wilhelm døydde 19. mai 1885 i Bergen der han igjen budde sine to siste leveår. Johan Carl flytta som pensjonist til Uranienborg ved Kristiania der han døydde i april 1898 i ein alder av 90 år.

Familieoppsett:

Anders Nicolaisen Berg f. ca. 1747 d. 22. februar 1799 i København.
Gift 1. gang 30. juni 1769 i Holmen sogn i København med Birthe Marie Rasmusdtr. West f. ca. 1748 d. 1791 i Holmen sogn i København.
Gift 2. gang 9. november 1792 i Holmen sogn med piken Margrethe Jeppesdtr.

Born:
a) Throne Kristine (Elisabeth) f. 1770 i København (døypt 15. februar) gift med Frederik Lind. Bustad København.
b) Johan f. ca. 1771 i København, nemnd i folketeljinga 1787, men ikkje i skiftet etter faren i 1799
c) Torre f. ca. 1774 i København, nemnd i folketeljinga 1787, men ikkje i skiftet etter faren i 1799
d) Anne Kristine f. 1777 i København (døypt 14. mars). Gift med Carl Frederik Laas f. ca. 1774 Bustad København.
e) Karen Marie f. 1779 i København (døypt 25. juni) d. 1818. Ugift. Bustad København.
f) Elisabeth Marie f. ca 1785 i København, nemnd i skiftet etter faren i 1799.
g) Rasmus West f. 1788 i København nemnd i folketeljinga 1801.
h) Barn f. 1791, truleg døydde dette saman med mora.

Askvoll prestegård i 1849. Malt av Anders Askevold Utlån: Kode 1

Kjelder

Riksarkivet, Oslo (RAO)
Privatarkiv 14, Wilhelm Frimann Koren Christie.

Statsarkivet i Trondheim:
Kyrkjebok for Kvernes, Kristiansund 1784-1819

Statsarkivet i Bergen (SAB)
Stiftamtmannen i Bergen:
Kopibok L. nr. 145, 22 mars–26. juli 1822.

Bergen katedralskole:
Protocol over Bergens Skoles Discipler.

Statsarkivet i Tromsø:
Kyrkjebok for Vadsø 2, 1764-1821.

Rigsarkivet, København (RAK)
Fødsels- og Plejestiftelsen:
Dåbsprotokol 1803-1807
Protokol indkomne og udgående børn.
Udsætterprotokoll 1804-1808..

Landsover samt Hof- og Stadsretten:
Københavns Skiftekommission:
Forseglingsprotokol nr. 8 1799.
Forseglingsprotokol 7 1818-1819.
Behandlingsprotokol 7 1818-1819.

Den kgl. Karantænedirektion:
Forestillinger 1804-1832.

Hellig Aands kirke:
Ministerialbog 1818.
Ministerialbog 1814-1828.

Holmen kirke:
Holmen Ministerialbog 1776-1783.
Holmen ministerialbog 1764–1780.
Holmen Ministerialbog 1773-1795.

Nasjonalbiblioteket (NBO):
Brevs. 105: W. F. K. Christie til W. H. Christie.

Dansk demografisk database (DDD)
Folketeljinga 1787 for København.
Folketeljinga 1801 for København

Litteratur:

Christie, Helga. (1964). Slekten Christie i Norge. Supplement til W. H. Christie's genealogiske optegnelser om slægten Christie i Norge 1650-1890. Oslo.

Christie, Werner Hosewinckel. (1909). Genealogiske Optegnelser om Slægten Christie i Norge 1650-1890 og med den forbundne Slægter væsentlig samlede af W. H. Christie. Bergen.

Lind, Hans Daniel. (1882). Nyboder og dets Beboere i sær i ældre Tid. København: Klewing-Evers.

Meltzer, Fredrik (1949). Fredrik Meltzer's dagbøker i utdrag. (Utgivar: Knut Nygaard). Bergen: Grieg.

Nygaard, Knut. (1956). Om W. F. K. Christies dagbok fra utenlandsreisen 1823. I: Skrifter Bergens historiske forening, 60, 151–159.

Sonne, Pernille. (2004). «At skabe lyst for ungdommen til gavnlig virksomhed». Søetatens skoler for det menige mandskabs børn i Nyboder 1786-1826, deres kvalitet og følgen med i udviklingen Fortid og nutid, (1): 3-25.

Yderstad, Olaf. (1927). Generalauditør og byfoged Peter Frederik Koren. Aarsskrift for Nordmør Historielag, 6, 50-52.

Sluttnoter

[1] RAK: Fødsels- og Plejestiftelsen, Dåbsprotokol 1803-1807, døypte 6. september 1806, børnernes no 868 jf. ibid: Protokol indkomne og udgående børn, løbenr. 816.
[2] RAK: Fødsels- og Plejestiftelsen, Dåbsprotokol 1803-1807, døypte 6. september 1806, børnernes no 868.
[3] Det vil seia at ein fødde barnet i skjul, og ofte let det dø.
[4] RAK: Den Kongelige Fødsels- og Plejestiftelse, Udsætterprotokoll 1804-1808, no 240.
[5] RAK: Den Kongelige Fødsels- og Plejestiftelse, Udsætterprotokoll 1804-1808, no 240.
[6] RAK: Fødsels- og Plejestiftelsen, Dåbsprotkokol 1803-1807: Døypte 6. sep. 1806, Børnernes No: 868; Moderens No 852.
[7] RAK: Fødsels- og Plejestiftelsen, Udsætterprotokoll 1804-1808, No 116 1808.
[8] Christie 1909: 55.
[9] RAK: Landsover samt Hof- og Stadsretten: Københavns Skiftekommission: Forseglingsprotokol 7, 1818-19, s. 42.
[10] RAK: Landsover- samt Hof- og Stadsretten: Københavsn Skiftekommission: Behandlingsprotokol 7, 1818-19: s. 15.
[11] RAK: København, Sokkelund: Hellig Aands kirke, Ministerialbog 1818.
[12] RAK: København, Sokkelund: Holmen Ministerialbog 1776-1783, oppslag 156.
[13] DDD: København, København (Staden), Hof & Militæretaten, Søetaten, Håndværksstokkens 2.Kompagni, Haregade 3, 482, FT-1787.
[14] RAK: København, Sokkelund: Holmen ministerialbog 1764–1780.
[15] Sonne 2004: 3-4.

[16] Lind 1882: 147.
[17] Sonne 2004.
[18] RAK: København, Sokkelund: Holmen Ministerialbog 1773-1795, oppslag 391.
[19] RAK: København, Holmen viede 1787-1797, oppslag 191.
[20] RAK: Landsover samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission: Forseglingsprotokol nr. 8 1799 s. 309-313.
[21] RAK: København, Sokkelund: Holmen Ministerialbog 1776-1783, oppslag 84. Adressa hans er ved gravferda oppgitt til Haregaden 3.
[22] RAK: Landsover samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission: Forseglingsprotokol nr. 8 1799 s. 309-313.
[23] DDD: Folketelling 1801: København (Staden), Sankt Annæ Vester Kvarter, Matr. 452, 3269.
[24] DDDD: Folketelling 1801: København, (Staden), Øster Kvarter, Øster Kvarter, Matr. 315, 954 (adressa i dag er Store Søndervoldstræde 7).
[25] Folketeljinga 1801, vis til arkivarieronline.
[26] RAK: 251 Den kgl. Karantænedirektion: Forestillinger 1804-1832: Forestilling nr. 3, 21. des. 1804 (approbert av kongen same dato).
[27] Yderstad 1927: 52. Edvard fekk born utanfor ekteskap i 1801 i Kristiansund og seinare i 1805 i Vadsø. Sjå: SAT: Kyrkjebok for Kvernes, Kristiansund 1784-1819: fol. 95 og SATø: Kyrkjebok for Vadsø 2, 1764-1821: s. 189. Sjå også Width 1951: 208.
[28] Sjå Nygaard 1956.
[29] Nygaard 1956: 158 – Skifteprotokol no 7 p. 42 Skifte 22. Des. 1818 – Landsarkivet København.
[30] RAK: Landsover samt Hof- og Stadsretten: Københavns Skiftekommission: Forseglingsprotokol 7, 1818-19, s. 42.
[31] RAO: PA14, Christie, L 0001: Legeerklæring underteikna Lars Monrad 23. juni 1823, omsett frå latin av Per Pippin Aspaas.
[32] Meltzer 1949: 78-79.
[33] Nygaard 1956: 157.
[34] SAB: Stiftamtmannen i Bergen, Kopibok L. nr. 145, 22. mars–26. juli 1822.
[35] Nygaard 1956.
[36] Fødselsstiftelsens Udsætterprotokol 1804-08, Landsarkivet København.
[37] Rigsarkivet (København): Kirkebok Helligånd 1814-1828, oppslag 120.
[38] SAB: Bergen katedralskole: Protocol over Bergens Skoles Discipler, fol. 167
[39] RAO: PA 14, W.F.K. Christie, L 0002: Edv. Hagerup til W.F.K. Christie, Bergen 14. aug. 1823.
[38] SAB: Bergen katedralskole: Protocol over Bergens Skoles Discipler, fol. 167
[39] RAO: PA 14, W.F.K. Christie, L 0002: Edv. Hagerup til W.F.K. Christie, Bergen 14. aug. 1823.

Gina Dahl

Overklassen og sedelighet rundt 1814-

Peter Schmidt og Anna Dyblie i Trondheim

En av Arkivverkets storsatsninger frem mot grunnlovsjubileet har vært «Det norske folk i 1814». I dette «1814-prosjektet», som vi gjerne kaller det, dataregistreres alle norske kirkebøker i perioden 1801-1814. En av formålene med registreringen er å kunne si noe statistisk om leveforholdene i denne nokså turbulente perioden av historien vår, preget som den var av krig og uår.

Når man registrerer disse kirkebøkene er det klart at det også dukker opp andre historier enn de som vises via ren statistikk; blant annet gjelder dette periodens syn på «uekte» barn. Vi ser fra prestenes opptegnelser at praksis når det gjaldt sedelighet og samliv kunne variere sterkt mellom bygd og by, og dessuten mellom de høyere og lavere lag av befolkningen. Et godt eksempel på dette er historien til tjenestepiken Anna Dyblie og den rike trondhjemske handelsmannen Peter Schmidt som får flere barn sammen uten å være gift, og den behandlingen de får av presten Peder Schielderup i Strinda hvor de døper barna sine. Det er denne historien som er tema for artikkelen. Men først litt om periodens gjengse syn på det å få «uekte» barn.

Sedelighet og uekte barn

Det å få «uekte» barn, det vil si barn som var født utenfor ekteskap, var fra gammelt av betegnet som en stor synd. I Christian Vs Norske Lov fra 1687 ble det bestemt at straffen for første gangs leiermål var bøter, men mens mennene skulle betale tolv riksdaler for forseelsen, så skulle kvinnene betale seks. For de som ikke kunne betale skulle straffen være fengsel, og hadde man begått leiermål så mange som tre ganger, skulle kvinnen piskes mens mannen fikk enten formues- eller fengselsstraff, eller i noen tilfeller til og med dødsstraff. Senere ble det vanligere å sette leiemålsbryterne på straffarbeid.

Straffene var strengest hvis barnet var avlet i såkalt «hor», det vil si at én eller begge av foreldrene levde i ekteskap med en annen person enn barnemoren eller -faren da barnet ble avlet. Alle som hadde avlet uekte barn måtte også i utgangspunktet stå offentlig skrifte i kirken, selv om det i 1734 ble bestemt at det var mulig å søke kongen om fritakelse. Det var dessuten mulig for de bedrestilte å kjøpe seg fri fra denne straffen. Hvis foreldrene var trolovet, ble barnet som oftest regnet som ekte, noe vi kan se i kirkebøkene: Selv når foreldrene til uekte barn giftet seg et par år etter leiermålet, hendte det at enkelte prester gikk tilbake i kirkeboka og rettet dåpsbarnets status fra «uekte» til «ekte».

På slutten av 1700-tallet, den såkalte

opplysningstiden, skjedde det en oppmyking av lovverket, samtidig som en del av de forseelser som man før gjorde bot for innenfor kirkerommet nå ble en sekulær affære: I 1767 ble det eksempelvis bestemt at det skulle være slutt på offentlig absolusjon i kirken, og at synderne i stedet skulle få åtte dagers fengselsstraff. I 1800 ble også fengselsstraff for første gangs leiermål opphevet, og i 1812 ble det avkriminalisert. Dog hadde de uekte barna kun rett på arv etter mor, dersom de da ikke hadde blitt lyst i kull og kjønn av barnefaren. Det var ikke før vi fikk de Castbergske barnelovene i 1915 at utenomekteskapelige barn fikk rett til arv etter far.

Med unntak av selve straffen, det vil si straffarbeidet og betalingen av bøter, var det den offentlige absolusjonen som var kirkens domene. Det var flere forseelser man kunne bli tvunget å holde offentlig skriftemål for, deriblant tyveri, fyll, å ligge i hjel et barn eller å avholde seg fra å gå til nattverd, noe som var lovpålagt. Om man på slutten av 1700-tallet fjernet denne skikken ved lov, så var det ikke nødvendigvis slik at den opphørte med en gang: I Lærdal, for eksempel, ble offentlige skriftemål for leiermål også holdt etter 1800. I utgangspunktet skulle både mor og far til det uekte barnet stå offentlig skrifte, men noen steder har nok mennene unndratt seg denne plikten; vi ser blant annet i ministerialboka for Strinda at mange av barnefedrene stikker av til sjøs.

Påkjenningen må ha vært stor for de berørte parter: Ikke bare måtte kvinnen og mannen gjøre rede for sin brøde i all offentlighet, men de fikk nok også noen ganske så sviende ord med seg på veien. Sognepresten på Selje, Peder Harboe Frimann (død 1759), har blant annet etterlatt seg flere håndskrevne taler som nok har vært brukt under offentlig absolusjon av leiemålsbrytere. Noen av dem er på flere håndskrevne sider, deriblant et hvor han tar utgangspunkt i Salomons ordspråk. Det begynner således: «Hvoe som bedriver Hoer med 1 Qvinde, hand er 1 Daare den som vil forderve sin Siæl, hd maa giøre det, saal: tale den høyvise Kg Salomon om Ægteskabs brydelse og det Horerie s: eegentl. begaaet i Ægtteskabet, og saal: beskriver hd os det onde og den yderlige forlighed s: følger med samme forseelse». Heretter følger fire håndskrevne sider hvor han går gjennom alle aspekter ved horeri og de ringvirkningene dette må ha, samt formaninger til ungdommen om å holde seg vekk fra slik styggedom. Peder Harboe Frimann, gift med Sara Cold, var faren til poeten og dikterpresten Claus Frimann og lyrikeren Peder Harboe Frimann den yngre.

Det er ikke alltid vi får vite i kirkebøkene hvordan den enkelte prest stilte seg til leiermålsbryterne. Noen prester ser ut til å ha vært svært så fordømmende; dette ser vi blant annet ved at de gjerne understrekte uekte barns navn og skrev store NB ved siden av innførslene. Noen kaller da også alle de mødrene som har fått uekte barn for «tøser», og kommer

også tidvis med andre lite flatterende beskrivelser av barnemødrene. Andre prester ser ut til å ha vært mer forsiktige; noen kalte kun de kvinnene som fikk mange uekte barn for «tøser», og var svært moderate, og spesielt gjaldt dette hvis foreldrene tilhørte overklassen. Dette var blant annet tilfellet med presten Peder Schielderup, som holdt ministerialbøkene i Strinda fra siste halvdel av 1700 tallet og frem til 1814.

Presten Peder Schielderup og umoralen

Peder Schielderup (død 1824) i Strinda var en av de prestene som i kraft av å føre ministerialboka for sognet måtte forholde seg til begåtte leiermål. Hvem var så denne Peder Schielderup? Peder ble født på Støren, og foreldrene var kaptein Søren Schielderup og Theodora Marie Lemche. Peder ble tidlig foreldreløs, og til formynder fikk han trondhjemsborgeren Lorents Bie. Peder ble stort sett ansett for å være en «lite fremmelig» ungdom, og forsøkte seg i mange yrker før formynderen antagelig presset Peder inn på mer boklige studier. Peder fikk først privatundervisning, før han ble tatt opp på katedralskolen i Trondheim. I 1764 ble han student ved Københavns Universitet, og tok examen philosophicum der året etterpå med karakteren haud illaudabilis, «ikke urosverdig», en helt middels karakter. I 1766 gikk det verre; da fikk han «non» i både teologisk embetseksamen og preken, den dårligste av alle karakterer.

Etter avlagt eksamen virket Peder Schieldrup et par år som huslærer både i Danmark og Norge. Først i 1773 fikk han et kirkelig kall, nemlig som personlig kapellan i Vefsn. Senere ble han så personlig kapellan i Domkirken i Trondheim, og i 1778 ble han visepastor i Strinda. Som prest i Strinda måtte han føre kirkebøkene for Bakke, Lade, Bratsberg og Malvik. Peder ønsket sterkt å forflytte seg til et bedre prestegjeld, antagelig delvis av økonomiske årsaker, men det skjedde

Utsnitt av ministerialboka for Bakke i Strinda, hvor presten Peder Schielderup førte inn Peter Schmidt og Anna Dyblies tredje uektefødte barn, Carolina. Dåpen er innført den 22de november 1806. Foto: Tom Myrvold.

ikke. Peder tok avskjed fra embetet sitt i 1814, og trakk seg så tilbake til gården Ringve som han eide. Han døde i 1824. Peder var gift med Martine Lind fra Trondheim, og det var sønnen deres Søren som overtok Ringve etter farens død.

I Strinda ble det døpt flere uekte barn. Det var for så vidt ikke uvanlig: Leiermålsprosenten i Norge opp mot 1814 var i høyeste grad variabel. Noen steder var den veldig lav, mens den andre steder var urovekkende høy: I Tolga i Hedmark var andelen uekte barn i perioden 1801-1814 kun 2.5%, mens den i Surnadal i Møre og Romsdal på samme tid var på hele 20.45%. Spesielt på steder med store og uoversiktlige forhold, og ikke minst i byer eller på steder hvor det ble holdt markeder - i det store og hele der hvor det kom en del reisende til og fra - ble det vanligvis begått mange leiermål. Vi ser dessuten at mange reiste lange veier for å døpe de uekte barna sine, antagelig for å unngå skammen med å gjøre dette på hjemlige trakter. Ellers ser det ut som at leiermålsbrytere i byen ofte gjorde opp for seg utenfor byen; her kunne både høy og lav unngå å utsette seg for nærmiljøets dømmende blikk.

Strinda ser ut til å ha fungert som oppland for leiermålsbrytere: Det ser ut til at det var ganske vanlig for trondhjemsbeboere å døpe sine uekte barn her. Og, det ser heller ikke ut til at Peder Schieldrup har vært en særlig fordømmende person å møte, i alle fall kan ikke dette leses ut av ministerialboka: Peder markerer ikke uekte dåper på noe som helst vis, og unngår i det store og hele enhver karakteristikk av mødrene som «tøser». Dog hendte det at han brukte ordet hvis han sto ovenfor en kvinne som hadde født flere uekte barn. En av grunnene til dette var kanskje at han slett ikke var noen spesielt nidkjær prest.

Peder Schielderup har i ettertid blitt beskrevet på mange måter, alt fra å være godt likt og dugelig til å være nokså elendig når det kom til de kirkelige pliktene han hadde. Prost Parelius skrev etter sin visitas i Strinda i 1804 at Schielderup «preket oppbyggelig og at ungdommen var ualminnelig vel opplyst», men at bokførselen dog var under pari. Men biskop Bugge kom med flengende kritikk av Schielderup da han visiterte Lade i 1810; ifølge Bugge preket Schielderup elendig, og han hadde tydeligvis forsømt ungdommen. Innenfor mer folkelig minne huskes Schielderup som en som bidro i rå og tarvelig prat, og som bante for annethvert ord han sa selv når han var i prestedrakt. Han skal også ha sagt «Hvem f… tror dere har tid til å sitte med dere i dag!» til en gjeng konfirmanter da de kom for å få undervisning midt i slåttonna. I stedet ble ungdommen rekvirert til å arbeide, og de ble blant annet traktert med konjakk etterpå. Det er kanskje ikke rart at Schielderup blant menigmann har blitt husket som en de likte.

Om enn Schielderup kun nødig slo ned på leiermål i ministerialboka, så

fraholdt han seg likevel ikke å komme med kommentarer når han synes ting hadde gått for langt. Men, Schielderup gjør ett viktig unntak, nemlig når han i Strinda døper tre uekte barn av samme foreldre, barna til kjøpmann og borger i Trondheim Peter Schmidt og tjenestepiken hans Anna Dyblie, eller Anna Jørgina Hans-Jørgensdatter Dyblie, som hennes fulle navn var. Grunnen til dette er naturlig nok at Peter Schmidt tilhørte den trondhjemske overklassen.

Peter Schmidt og hans tjenestepike

Peter Schmidt (1746-1818) var en av tre Flensburger-brødre som slo seg opp som handelsmenn i Trondheim. Han drev først forretning med broren Nicolay, men tok så personlig borgerskap i byen den 17de oktober 1774. Alle tre brødrene, inkludert Claus Christian Schmidt, ble etter hvert svært velstående, og tilhørte handelsoverklassen. Claus og konen Johanna Bech bodde som Peter i Strandgaten (nå; Olav Tryggvasons gate), som på 1800-tallet var byens viktigste forretningsgate. Nicolay bodde med konen Carolina Mathilda Fasting ikke langt unna, nemlig i en annen handelsgate, Kongens gate. Den eldste av Claus Schmidts sønner, en annen Peter Schmidt (født 1782), var en av Trondheims mest kjente borgere, og han ble valgt som representant til Riksforsamlingen på Eidsvoll. Samme Schmidt var også en stund kirkeverge for Domkirken, og var dessuten forretningsmann som sin far og sine onkler. Imidlertid gikk han økonomisk overende som så mange andre i 1820-årene, og gikk deretter over i offentlig tjeneste; han ble blant annet tukthusinspektør og børskommisær, og senere også hospitalsforstander. I 1899 fikk han dessuten en gate oppkalt etter seg, nemlig Schmidts gate på Singsaker i Trondheim.

«Vår» Peter Schmidt, Eidsvollsmannens onkel, drev imidlertid med ren handel, og

Eidsvollsmannen Peter Schmidt, "vår" Peter Schmidt og Anna Dyblies nevø. Anna Dyblie, som var mange år yngre enn sin mann, var faktisk født samme året som sin celebre nevø. Kilde: Wikimedia Commons, Knud Bergslien.

giftet seg for første gang som 28-åring med en annen ung dame fra borgerskapet, nemlig Mette Alettha (1753-1788), datteren til auksjonsdirektør Busch. Giftemålet mellom de to ble nok sett på som svært fordelaktig, ettersom Mette Alettha var antatt å arve en god del penger av sin svært rike, men barnløse tante Madame Alette Beyer (født Busch), handelsmannen Otto Beyers hustru.

Peter og Mette Alettha giftet seg med stor festivitas, og lot også trykke en festtale til bryllupet, «Samtale mellen En Bye-mand og han Ola Helbyg, Den Dag Da Velædle og Velfornemme Hr. Petter Schmith, Borger og Kiøbmand i Tronhiem Høytidelig holdt Hans Bryllups-Fæst med Velædle og Yndziirede Jfr. Mætthe Aletha Busch» (1778). Diktet er svært humoristisk, som da bymannen kommer med ovasjoner på tysk og bonden svarer: «Nu trur æe, du stoe ret aa babla paa Gysk, Hæll va dæ eit Rangel, taa galle vild Tysk…». Diktet er også ganske så direkte; blant annet sluttes talen men bondens følgende formaninger: «Soe Lyk noe paa Reijsa baa Brugom og Brur, Aat Sængin aa faa dok til hope ein Lur, æg, æe soe forgrymmelig drykkin. Æg stryk mæg om Skiægge aa bye dok god Natt, For vakkert med Brura Din grummoste Skatt, Og væe indt for mykke nyefikkin».

Peter og Mette får ti år sammen og sønnen Svend Busch, som blir proprietær i Follo. Etter at Mette dør i 1788, får Peter fort frierbuksene på igjen. Hans utvalgte er da en annen Mette, nemlig Mette Stabel Berg, og de rekker så vidt å gifte seg før de får sin første sønn sammen, nemlig Peter Schmidt junior. De får også fire andre barn sammen, før Mette dør i slutten av februar 1796, et par uker etter å ha født deres siste datter Adelheide. Adelheide dør som barn.

Det er nok etter dette at forholdet mellom Peter og Anna Dyblie startet, om enn vi ikke helt vet når. I folketellingen i 1801 bor Peter, nå 54 år gammel, som enkemann og kjøpmann i

Svend Busch Schmidt (d. 1829), Peter Schmidts eldste sønn og Anna Dyblies stesønn. Svend var en av kreditorene i boet da Anna skilte seg fra sin mann nummer to, Peder Lykke. Svend Busch Schmidt ble senere proprietær i Follo i Orkdal. Foto: Tom Myrvold.

Strandgaten i Trondheim, i hus 46. I husholdet er også de fire av barna hans som fortsatt lever, nemlig Svend, Peter, David, Nikolay og Mette Aletthe. Han har også tre tjenestepiker, deriblant den kun nitten år gamle Anna Jørgina Dyblie, en datter av den avdøde matrosen Hans Jørgen Dyblie og Anne Catharina Steen. Annas far døde i 1797, ved at han «paa en Reise herfra til Amsterdam, med skipper Paul Hylds førende Skib [var] bleven kastet over Borde af Søen og druknet». Enken sto da igjen med syv barn i alderen syv til tjuefem år, og et ganske så lite bo: Totalt ble boets gård og grunn vurdert til 250 riksdaler. I skifteforretningen som ble holdt den 24de november 1797 får vi dessuten vite at to av barna hennes allerede jobbet for Peter Schmidt, nemlig Christian Dyblie på nitten og Anna på femten. I 1801 har altså den da nittenårige Anna allerede vært i Schmidts hus i flere år.

Tydeligvis får Peter et godt øye til Anna; han gjør henne i alle fall gravid, og for å unngå skammen med å døpe barnet i Trondheim by, drar de til opplandet utenfor, nemlig til Lade i Strinda og Peder Schielderup, som døper Hans Petter Christian den attende september 1801. Dette er innførselen Schielderup gjør: «Døbt et uægte Barn, Hans Petter Christian. Moder: Ane Jørgina Hans Jørgensdattr giort barsel paa Brødset fra Byen. Fader Enkem: Petter Schmidt Kiøbman i Tronhiem, begges 1ste Lejermaal begaaet i Byen». Fordi barnet et født utenfor ekteskap, føres det opp sist av de tre dåpene som skjer samme dag, og fadderne kommer heller ikke fra borgerskapet; i stedet er de fleste fra gården Brøseth på Strinda, hvor også Anna tydeligvis har oppholdt seg da hun fødte sønnen. Å sende gravide kvinner ut på gårder rundt Trondheim for å føde sine uekte barn, ser ifølge kirkebøkene ut til å ha vært nokså vanlig praksis.

Men historien slutter altså langt fra her. Allerede året etterpå blir Anna gravid igjen, og for andre gang foretar de dåpshandlingen hos Schielderup på Strinda, men denne gangen i Bakke kirke nyttårsdag 1803. Som vanlig blir de fire ektefødde barna som døpes denne dagen ført først, og deretter de uekte, og først av de uekte et halvt russisk barn hvis foreldre «kun» har begått ett leiermål. Helt til sist føres dåpen av Carl Petter Pettersen, og Schielderup kommenterer nøkternt at dette er «Begges 2det Lejermaal med hindanden». Også denne gangen er fadderne bønder.

Og historien gjentar seg igjen: I november 1806 må Schielderup døpe Peter og Annas tredje uekte barn, nemlig Carolina Pettersdatter, og han kommenterer da også at dette er «deres 3de ggs. begaaet Lejermaal» med hverandre. Også disse fadderne ser ut til å være fra bondestanden. Når Schielderup her ikke karakteriserer Anna som «tøs» - noe det hendte han gjorde med andre kvinner som hadde fått flere uekte barn – så har dette kanskje å gjøre med at han selv neppe var så veldig nidkjær i sine kirkelige handlinger. Dessuten var barnefaren

særs rik. De bøtene de eventuelt har betalt har Peter Schmidt også hatt god råd til, og antagelig har han sluppet unna de aller sterkeste straffene nettopp fordi han tilhørte overklassen. Likevel må de tre barna Peter og Anna fikk sammen ha vært sladder på ganske manges lepper.

Paret blir «anstendige»

Hvorfor giftet så ikke Peter Schmidt seg med Anna? Antagelig fordi hun kun var tjenestepike, mens han tilhørte det gjeve borgerskapet. Dessuten var hun ikke lenger noen «dydig Pige», om enn dette kan sies å ha vært Peters egen skyld. Men, det ser ut til at disse to tross alt har hatt noe sammen, for de slipper ikke tak i hverandre: I 1810 blir Anna gravid med Peter for fjerde gang, og denne gangen bestemmer de seg også for å gifte seg med hverandre, kanskje under press fra øvrig familien. I januar 1811 skiftes Peters bo mellom han selv og barna, noe han måtte for å kunne gifte seg opp igjen, og det er slett ikke noen fattig kar Anna får: Boet er verdt 70 000 riksdaler, og det deles likt mellom Peter og barna; Peter får 35 000 riksdaler, mens Peters tre sønner Peter junior, David og Nicolay mottar 10 000 riksdaler hver, mens Mette Aletthe får 5 000. De barna Peter og Anna har fått sammen nevnes naturligvis ikke; som uekte er de ikke arveberettigede til noe som helst.

Helt i starten av 1811 gifter så Anna og Peter seg; da er hun 29 år, mens han er 65. De gifter seg etter stiftsamtmannen

Samtale
mellem
En Bye-Mand
og han
Ola Helbyg,
Den Dag
Da
Velædle og Velfornemme
Hr. Peter Schmith,
Borger og Kiøbmand i Trondhiem
Høytidelig holdt Hans Bryllups-Fest
med
Velædle og Dydzirede
Jfr. Mætthe Aletha
Busch,
En værdig Datter af Hr. Auctions-Directeur Busch,
Paa Deres Bryllups-Dag den 27de Novbr. 1778.
Trondhiem, trykt hos Jens Christ. Winding.
[1778]

Forsiden til «Samtale mellem En Bye-Mand og han Ola Helbyg», den bryllupstalen som Peter Schmidt lot trykke da han giftet seg første gang med Mette Alettha Busch. Det var ganske vanlig blant de kondisjonerte å få trykket slike bryllupstaler. Foto: Tom Myrvold.

Grev Trampe tiltrådte som stiftsamtmann i Trondheims stiftamt i 1810, og det var han som den 29de januar 1811 ga Peter Schmidt og Anna Dyblie bevilgning til å gifte seg i huset. Kilde: Wikimedia Commons, Magnus Manske.

Trampes bevilgning hjemme i huset, og teksten presten fører inn i kirkeboken for Vår Frue går slik: «Etter forevist sluttet Samfrende Skifte af 28 Januar 1811 bilagt med Overformynderiets Attest 31 Januari grundende sig paa hans Kongelige Majestæts, Greve Trampes interimistiske Bevilgning af 29 Januar og Qvitteringer for at Skolen, Kirken og dens betjenter tilhørligen ere salærerede […] ægtevies; Enkemand Peder Schmidt og Jomfrue Johanna Georgenee Dublie uden foregaaende Tillysning i Huuset. At disse i Ægteskab indtrædende Personer ikke tilforn have indgaaet nogen forindelse eller Løfte, som kunde hindre denne deres Forrening; det indestaar vi for som Forlovere og Cautionister». Kausjonistene er i dette tilfellet kjøpmennene Hans Brun og Kathenkamp junior. Som vi ser omtales Anna, som nå er gravid for fjerde gang, for «Jomfrue»: Ikke bare unngikk Anna å bli kalt «tøs» fordi hun hadde blitt besvangret av en rik borger, men når hun så endelig gifter seg, blir hun til og med ærbødig omtalt som «Jomfrue».

I mai fødes Peter og Annas datter Johanne Petrea, og denne gangen må ikke foreldrene til Schielderup i Strinda for å døpe barnet. Som ektefødt blir hun i stedet døpt i Vår Frue kirke i Trondheim fredagen femte juli: Johanne Petrea, som dør som spedbarn, er det eneste barnet til Anna og Peter som nevnes i Schmidt-familiens genealogi skrevet av Sigval Schmidt-Nielsen. Men, fadderne er fortsatt ikke utenforstående medlemmer av borgerskapet, men i stedet Peter og Anna selv, samt Peters sønn Peter junior og datteren hans Mette Aletthe, begge fra Peters andre ekteskap. Grunnen til dette kan være at paret på tross av at de tilhørte borgerskapet hadde en svært broket og «usedelig» fortid sammen, samt at Anna tross alt kom fra

Vår Frue kirke i Trondheim. Det var her Peter Schmidt og Anna Dyblies første ektefødte barn, Johanne Petrea, ble døbt i juli 1811. Det var også her Anna ble begravet den 25de juni 1828, 46 år gammel. Kilde: Wikimedia Commons, Paalsvendsen.

tjenerstanden. Peter seniors barn, derimot, kan ha hatt et godt forhold til Anna, som antagelig hadde stelt for dem siden de var småbarn.

Peter og Anna får også et femte barn sammen, nemlig Josias Pettersen, som døpes i Domkirken i Trondheim i juni 1815. Nå er tre av fadderne Schmidter, mens de andre ser ut til å komme fra kjøpmannsstanden i byen, nemlig Gram og Madam Ursin. Lykken varer dog ikke så lenge for Anna og Peter, som jo også er veldig mye eldre enn sin kone. Peter dør allerede tre år senere av febersykdom, nemlig den niende september 1818, men da er han jo også 72 år gammel. Han begraves i Domkirken den sekstende september. Da boet etter ham gjøres opp, en seanse som går over et par år, er det ikke like rikt som før han ble gift med Anna, og flere barn regnes som arvinger: Fra hans første ekteskap stiller Svend Busch Schmidt som arving, og fra det andre Peter, David og Nicolai Christian Schmidt, samt Mette Aletthe, nå gift Paasche. Men, faktisk så føres nå også Hans Peter Christian (17 år) og Caroline (12 år) Schmidt, de to «uekte» barna som ble døpt av Peder Schielderup i Strinda, som barn som har krav på arv. Disse bor hjemme i huset sammen med moren, og har nå altså blitt anerkjente som «ektefødte». De andre barna Anna og Peter fikk sammen er tydeligvis døde på dette tidspunktet.

Bakke kirke, hvor Peter Schmidt og Anna Dyblie døpte to av sine uekte barn, nemlig Carl Petter (1803) og Carolina (1806). Kilde: Wikimedia Commons, Morten Dreier.

Maria Didericksen døde året før Annas mor, og da det blir holdt samfrendeskifte etter henne i 1796, slik at faren kan gifte seg opp igjen, er ikke boet helt ubemidlet: Boets totale formue er på 1580 riksdaler, og av dette gis faren Hans Lykke halvparten, 790 riksdaler, mens Peter og hans yngre bror Niels får 395 riksdaler hver.

Peder ser ut til å vært en fremmelig ung mann. I 1808 døper han også et barn hos Schielderup i Strinda, men i motsetning til Anna en ektefødd datter, og han omtales da som «Skriver Karl hos Sorenskriver Hr Justits Raad Balle». Senere får han også barn med konen Johanna (eller Anna) Soffie fød Lund i Melhuus utenfor Trondhiem. En Madam Müller og Sr. Richter stiller som faddere begge ganger.

Som vanlig, kan vi si, var Anna også denne gangen gravid da hun ble gift: To måneder etter giftemålet får Anna og Peder sønnen Jørgen Diderik. Han døpes i Domkirken første september 1820, og får, helt ulikt sine halvsøsken på morssiden, et bredt spekter av faddere utenfor familien, deriblant Frue Blom, Madame Nicoline Müller, Inspecteur Steen og Portraitmaler

Veien videre

Historien er imidlertid enda ikke helt slutt, i alle fall ikke for enken Anna Dyblie. Faktisk så giftet Anna seg opp igjen den 14de mai 1820 med enkemann Peder Diderich Lykke hjemme i huset hans i Prinsens gate. Giftemålet innføres i ministerialboken for Domkirken, og forloverne er kjøpmann Müller og «Konstsnedker» Aas. Nå kalles også Anna for enkemadame, et tegn på at hun inngår ekteskap på respektabelt vis. Hvem er så denne Peder Lykke? Antagelig er han en Anna kan ha kjent allerede som barn: Da hun starter i sin tjeneste hos Peter Schmidt, bor den fire år yngre Peder Lykke (eller Løche) med sin stemor og far, kremmer Hans Lykke, i Kongensgate. Peder Lykkes mor Elisabeth

Petersen. Kanskje er Nicoline Müller den samme Müller som også sto fadder til Peders andre barn. Dog er lykken kortvarig: Paret beslutter, relativt uvanlig for perioden, å skilles. Allerede den 27de mai 1826 holdes det offentlig «separations-Boe» for de to, hvor blant annet den eldste stesønnen Svend Busch Schmidt har fordringer. Når fordringene er utbetalt, er boet nokså ribbet.

Anna har heller ikke lenge igjen: «Mad. A. Jørgine Løkke» dør den 20de juni 1828 av brystkreft. Anna begraves ved Vår Frue den 25de juni, hun er da 46 år. I ministerialboken står hun oppført som å være Peder Løkkes kone, men dog separert, og hun losjerte tydeligvis i Ørjaveiten da hun døde. Annas mor, Mad. Anne Cathrine Dyblie, dør ikke lenger etter av alderdomssvakhet, nemlig den 17de september 1828, og begraves ved Vår Frue den 24de samme måned. Hun ble 81 år. Da skiftet etter henne gjøres opp, listes flere av barna hennes opp, samt Annas sønner Hans Peter Schmidt og Jørgen Løkke som da tydeligvis er de eneste som fortsatt er i live av Annas seks barn. Barna Jørgen etter hvert fikk vokste opp i relativt trange kår i Nordland, og var blant annet tjenestedrenger og –piker slik som deres farmor Anna en gang hadde vært.

Avslutning

Under registreringen av kirkebøker i «1814-prosjektet», skimter vi konturene av mange spennende livshistorier. Ikke minst i byene, hvor befolkningen var langt mer sammensatt enn på landet, får vi tidvis innblikk i ganske så utradisjonelle liv. Vi ser også fra opptegnelsene at praksis når det gjaldt sedelighet og samliv kunne variere sterkt mellom bygd og by, og dessuten mellom de høyere og lavere lag av befolkningen.

Et godt eksempel på dette er skjebnen til Anna Dyblie, som midt i tenårene ble tjenestepike for den rike handelsmannen Peter Schmidt. De fikk tre uekte barn sammen, og nettopp fordi barna var uekte ble de døpt utenfor Trondheim by, nærmere bestemt i Strinda hos presten Schielerup. Dog kom ikke Schielderup verken med moralistiske utfall eller kalte Anna for «tøs» i ministerialboken han førte, antagelig fordi hun fikk barn med en rik og ansett trondhjemsborger. Likevel ser det ikke ut til at Anna blir akseptert av overklassen: Det tar fire graviditeter før Peter Schmidt velger å inngå ekteskap med henne, og ingen av de barna de får innenfor ekteskap får vel det vi kan kalle «celebre» faddere. Dette skjer faktisk ikke før hun blir gift for andre gang med Peder Lykke, som hun også separeres fra, noe som heller ikke var helt vanlig i tiden. I løpet av tjuefem år går altså Anna Dyblie fra å være tjenestepike til å gifte seg inn i en av Trondheims fineste familier og bli tante til eidsvollsmannen Peter Schmidt, for så å som enke giftes opp igjen, separeres, og dø i relativt fattige kår. Hvor «usedvanlig» dette livet dog har vært, er historien et eksempel på sedelighet og samliv slik det kunne utfolde seg for enkelte i perioden rundt 1814.

Kilder og litteratur:

Bratland, Kenneth. «Fødsler utenfor ekteskap i Haus og Lindås prestegjeld 1691-1800", hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 2004.
Bull, Ida. De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning. No. 26 i Skriftsere fra Historisk institutt. Akademisk avhandling, 1998.
Erlandsen, Andreas: Biographiske Efterretninger om den Nordenfjeldske Geistlighed. Christiania, 1846-60.
Osnes, H. Strinda bygdebok, bind II. Trondheim: Strinda Bygdebokkomite, 1947.
Schmidt-Nielsen, Sigval. Den Throndhjemske Flensburger-Schmidt-families Descendanter til Aar 1900. Trondhjem: Aktietrykkeriet, 1901.
Frimann, Peder Harboe. «Absolutio publica ved Horerie i Ægteskab», håndskrevet manuskript, C: 45. Spesialsamlingene, Universitetet i Bergen, Ms. 1838/39b.
«Samtale mellen En Bye-mand og han Ola Helbyg, Den Dag Da Velædle og Velfornemme Hr. Petter Schmith, Borge og Kiøbmand i Tronhiem Høytidelig holdt Hans Bryllups-Fæst med Velædle og Yndziirede Jfr. Mætthe Aletha Busch, En værdig Datter af Hr. Audtions-Directeur Busch, Paa deres Bryttups-Dag den 27de Novbr. 1778» Tronhiem, Trykt hos Jens. Christ. Winding (1778), Gunnerus biblioteket, LibR, Oct. 54000.
Sør-Trøndelag fylke, Bakke i Strinda, Ministerialbok nr. 604A02 (1798-1817).
Sør-Trøndelag fylke, Lade i Strinda, Ministerialbok nr. 606A02/a (1781-1817).
Sør-Trøndelag Prestegjeld/sokn eller embete: Trondheim Domkirke, Ministerialbok nr. 601A11 (1815-1821).
Sør-Trøndelag Prestegjeld/sokn eller embete: Trondheim Domkirke, Ministerialbok nr. 601A12 (1820-1821).
Sør-Trøndelag Prestegjeld/sokn eller embete: Trondheim Vår Frue kirke, Ministerialbok nr. 602A07 (1821-1840).
Sør-Trøndelag fylke, Trondheim by, Skifteprotokoll 20b (3A 0024), 1794-1810, oppb: Statsarkivet i Trondheim.
Sør-Trøndelag fylke, Trondheim by, Skifteprotokoll 21 (3A 0025), 1810-1824 oppb: Statsarkivet i Trondheim.
Sør-Trøndelag fylke, Trondheim by, Skifteprotokoll 22a (3A 0026), 1816-1825, oppb: Statsarkivet i Trondheim.
Sør-Trøndelag fylke, Trondheim by, Skifteprotokoll 22b (3A 0027), 1825-1829, oppb: Statsarkivet i Trondheim.
For offentlige skrifter i Lærdal, se Digitalarkivet, «Offentlige skriftemål i Lærdal prestegjeld 1711-1801», basen er registrert av Renathe Wågenes.

I løpet av våren har Statsarkivet fått på plass blomsterurner og benker på plassen utenfor inngangspartiet

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

De siste utgavene i denne serien:

3/2005

1/2006

2/2006

3/2006

1/2007

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

2/2013

3/2013

1/2014

Lese Bergensposten på farten?: